

ПЕРУНИЧИЋ. Русије МИЛОРАД, земљорадник, рођен 1917. у Слатини; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у логору на Бањици 5. марта 1942.

ПЕРУНИЧИЋ. Миленка СЕКУЛА, бравар, рођен 1923. у Слатини; сарадник НОП-а; ухватили га Немци и стрељали у логору на Бањици 19. фебруара 1943.

БАБОВИЋ Милована СРЕЋКО, земљорадник, рођен 1920. у Трнави; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у логору на Бањици 14. маја 1943.

ЧАЧАНИ

БОГИЋЕВИЋ Богдана БОРИВОЈЕ, секретар Чачанске гимназије, рођен 1899. у Књажевцу, живео у Чачку; члан КПЈ; позадински радник за НОП, ухватили га недићевци и предали Немцима; стрељан у логору на Бањици 19. априла 1943.

БОГИЋЕВИЋ Дамјана ДУШАНКА, кројачица, рођена 1907. у Новој Вароши живела у Чачку; члан КПЈ; сарадник НОП-а; отерана у логор на Бањицу, где је стрељана 7. јула 1943.

БРАНКОВИЋ Светолика ДРАГОЉУБ-ЧАПЉА, ученик гимназије, рођен 1922. у Зајечару, живео у Чачку; члан КПЈ и позадински радник; ухватила га полиција и отерала у Бањички логор, где је стрељан 9. јуна 1944.

БРУШИЈА Павла ЈАКОВ, индустријалац, рођен 1885. у Ушћу, живео у Чачку; одведен од Гестапоа у логор на Сајмиште и ту стрељан 15. децембра 1942.

БУЗУРОВИЋ Дуке СМАЈО, носач, рођен 1915. у Чачку; борац - милиционер у Градској партизанској милицији; стрељан у логору на Бањици 1. октобра 1944.

ВАСОВИЋ Влајка МИЛОШ, возовођа на железници, рођен 1898. у Грабу, живео у Чачку; члан КПЈ; борац Чачанског НОП одреда; био у логору на Бањици и Краљеву, па на Сајмишту у Београду, и опет на Бањици, где је стрељан у фебруара 1943.

ВАСИЉЕВИЋ Илинке МИЛОРАД, радник, рођен 1922. у Чачку; отеран у Бањички логор и ту стрељан 4. октобра 1941.

ВЕЉКОВИЋ Бошка МИОДРАГ, рођен 1907. у Чачку; борац Ужичког НОП одреда; заробили га четници и Немци на Тари; стрељан у логору на Бањици 12. августа 1942.

ВИЛИМАНОВИЋ Недељка РАДМИЛО, учитељ, рођен 1916. у Атеници, живео у Чачку; борац Крагујевачког НОП одреда; ухватили га жандарми и отерали у Бањички логор, где је стрељан 5. марта 1943.

ВИЛИМАНОВИЋ Недељка МОМЧИЛО, студент права, рођен 1914. у Атеници, живео у Чачку; учествовао у припреми устанка 1941; секретар Градског НОО у ослобођеном Чачку; члан Окружног комитета КПЈ за Чачак; ухватили га недићевци у бункеру у селу Вапи 27. фебруара 1943. године и после мучења отерали га у Бањички логор; стрељан у Малом Пожаревцу код Београда 1943.

Момчило Велимановић, студент права... Отац двоје деце. Истакнути комуниста. Активан у припреми устанка 1941. У слободном Чачку 1941. године (октобра и новембра) секретар Градског народноослободилачког одреда. На Окружној партијској конференцији 23. новембра 1941. изабран за члана Окружног комитета КПЈ за Чачак. Активно радио на обнављању Одреда 1942. и 1943. Писао проГласе, летке и друге материјале. У Атеници и Кулиновцима у току 1942. Године сељаци Га сматрају својим, а отац његов и цела породица пријатељи су и омиљени код мештана.

Ухваћен је у бункеру у селу Вапи 27. фебруара 1943. Године са осталим члановима ОККПЈ. Саслушаван у Чачку и мучен. Сprovedен у логор на Бањици и стрељан 26. маја 1943. у Малом Пожаревцу.¹⁵

ВОЛИЋ Рајка БОРИВОЈЕ, књиговезац, рођен 1922. у Чачку; члан КПЈ; борац Љубићког батаљона; ухваћен у отеран у Бањички логор 10. маја 1943, где му се губи сваки траг.

ДАШИЋ Гаврила ПЕТКО-КУДРО, радник, рођен 1900. у Богути, живео у Чачку; борац Љубићког батаљона, ухапсили га Немци и отерали у Бањички логор, где је стрељан 1. октобра 1943.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Филипа МИРОСЛАВ, телеграфиста на железници, рођен 1924. у Чачку; борац Чачанског НОП одреда;

ухватили га Немци и отерали у Бањички логор, где је стрељан 1. октобра 1943.

ДРАГИЋЕВИЋ Милије **ГВОЗДЕН-ГУНЦ**, обућар, рођен 1900. у Лозници, живео у Чачку; у октобру и новембру 1941. радио у партизанској радионици; ухватили га немачка полиција и отерала у Бањички логор, где је страдао у фебруару 1942.

БИРИМАНОВИЋ Александра **МАРИЈО**, учитељ, рођен 1913. у Чачку, живео и радио у Уровцима код Обреновца; ухапсила га Специјална полиција; стрељан у Бањичком логору 17. октобра 1941.

ЕШКЕНАЗИ Мирка **ЛЕНКА**, домаћица, рођена 1882. у Пожаревцу, живела у Чачку; ухватили је Немци и одвели у Бањички логор, где је стрељана 26. маја 1942.

ЕШКЕНАЗИ Смаја **НАФТАЛИ**, чиновник у пензији, рођен 1871. у Београду, живео у Чачку; ухватили га Немци, одвели у Бањички логор, где је стрељан 28. маја 1942.

ЈАНКОВИЋ-ВИЛИМАНОВИЋ Недељка **НАДЕЖДА-НАДА**, студент медицине, рођена 1920. у Атеници; члан КПЈ; учествовала у организацији санитетских течајева за обуку партизанских болничарки; ухаћена од Специјалне полиције и отерана у логор на Бањицу, где је родила кћеркицу 9. јуна 1942; стрељана у логору 7. јуна 1943.

Надежда-Нада Велимановић-Јанковић, студент медицине. Кћи учитеља Недељка. Живела у Атеници и Чачку. Мајка једног детета. Припадник напредног студентског покрета у Београду. Активан политички радник у припреми устанка 1941. Члан КПЈ. Организатор и наставник санитетских течајева. Лечила борце Одрета „Др Драгиша Мишовић“. Ухапшена почетком 1942. године у Чачку. У логору на Бањици 9. јуна 1942. родила кћерку, стрељана 7. јуна 1943. у Јајинцима.¹⁶

ЈЕВТОВИЋ-ВЛАСТЕЛИЦА Добросава **МИЛЕНА**, студент права, рођена 1911. у Липници, живела у Чачку; члан Окружног комитета КПЈ за Чачак; учествовала у припреми устанка 1941; ухаћена од стране Специјалне полиције у Београду и отерана у Бањички логор, где је стрељана 7. јуна 1943.

ЈЕВЧЕВИЋ Јована МИЛОРАД-ЛАКО ШМИТ, динломирани правник, рођен 1914. у Чачку; члан КПЈ; политички комесар Четврте трнавске чете; заробили га четници у Самаили и предали љотићевцима у Чачку; стрељали га немци на Вањици 11. децембра 1942.

ЈОВАНОВИЋ Јанка ПЕРКО, опанчар,, рођен 1896. у Мочиоцима код Ивањице, живео у Чачку; борац Трнавског батаљона; ухватили га Немци и отерали у Краљево, а затим у логор на Бањици, где је стрељан 1. октобра 1943.

ЈОВИЧИЋ Вељка ЉУБИСАВ, столар, рођен 1890. у Грабу, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; радио као столар у партизанској радионици; ухватила га Специјална полиција и отерала у Бањички логор, где је стрељан 7. маја 1943.

КИКОВИЋ Филипа РАДОЈЕ-РОКАЦ, молер, рођен 1909. у Чачку, живео у Београду; борац-курир Космајског НОП одреда; ухваћен и стрељан на Бањици 17. децембра 1941.

КИЋАНОВИЋ Сава МИЛОРАД, бравар, рођен 1897. у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; ухватили га љотићевци и отерали на Бањички логор, где је стрељан 11. маја 1943.

КЛИСАРИЋ Тадије ДОБРИЛА-ДОЦА, кројач, рођена 1922. у Губеревцима, живела у Чачку. Као напредна омладинка постала је 1941. године члан СКОЈ-а, а у септембру 1942. године и члан КПЈ. После ослобођења Чачка, 1. октобра 1941. године, радила је у градској болници као партизанска болничарка. По повратку Немаца и издајника, затворена је и мучена, али је и даље илегално радила када је била на слободи. Ухапшена је 11. фебруара 1943. године и отерана у Специјалну полицију, а затим у Бањички логор, где је стрељана 7. јуна 1943. године.¹⁷

Она је 14. маја 1943. написала мајци писмо, у коме говори о томе како су је иследници Специјалне полиције мучили две ноћи да би изнудили признање за које она ништа није знала. Она пише:

„Драга мама, пишем ти из Управе Града - враћена сам из логора ради поновног саслушања... Тучена сам две ноћи. Тражили су од мене да им одам свој рад са комунистима. Пошто Га ја нисам имала, ништа им нисам могла рећи. Али, иследници то не верују, већ кажу да сам чврста и да нећу никога да одам. На кући много мислим, шта радите и од чега живите, а за себе баш нимало .

КРЧАК Сима НИКОЈА, бравар, рођен 1925. у Сплиту, живео у Чачку; ухапсила га Специјална полиција; стрељан у логору на Бањици 9. марта 1942.

КРУНИЋ Ђорђа ТИХОМИР, пекар, рођен 1907. у Ртарима, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; ухапсили га Немци и стрељали у логору на Бањици 1. октобра 1943.

ЛОЈАНИЦА Радисава МИЛАН, посластичар, рођен 1897. у Чачку; симпатизер НОП-а; ухватила га Специјална полиција и отерала у Бањички логор, где је стрељан 17. децембра 1941.

МАЈСТОРОВИЋ Михаила НАДЕЖДА-НА-ДА, свршени матурант, рођена 1923. у Чачку; члан КПЈ; учествовала у припреми устанка и радила као партизанска болничарка у Чачку; ухапсила је Специјална полиција и отерала у Бањички логор; исечена у ходнику логора 11. септембра 1944.

МАРИНКОВИЋ Веселина ДОБРОСАВ, кројач, рођен 1910. у Чачку; сарадник НОП-а; ухапшен и отеран у Бањички логор, где је стрељан 5. марта 1942.

МАРИНОВИЋ Драгише РАДУЛ-РАЈКО, књиговецац, рођен 1920. у Грабу, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; ухаћен и стрељан у логору на Бањици 18. фебруара 1943.

МАРКОВИЋ Игњата МИЛУТИН, радник, рођен 1899. у Дљину, живео у Чачку; у октобру и новембру 1941. радио на одржавању партизанског воза; ухватили га Немци и отерали у Бањички логор, где је стрељан 1. октобра 1943.

МАТИЈЕВИЋ Чедомира МИРОЉУБ-МИРО, студент медицине, рођен 1920. у Чачку. Пре рата припадао је напредном студентском покрету и као такав постао је члан СКОЈ-а, а 1940. године и члан КПЈ. Устаничке 1941. године био је секретар Окружног комитета СКОЈ-а за Чачак и пружао помоћ у организовању устанка. У децембру

1941. године ухваћен је од четника и предат Немцима, који су га отерали у Бањички логор, где је и стрељан 5. марта 1942.¹⁹

МАТИЈЕВИЋ-ЂОКИЋ Петра НАДЕЖДА-НАДА, учитељица, рођена 1921. у Чачку; члан КПЈ и једна од организатора устанка у селима бившег трнавског среза; ухватила је Специјална полиција у Београду и отерала у Бањички логор, где је стрељана 14. маја 1943.

МИЛАДИНОВИЋ Миливоја ЉУБОМИР-ВОЈВОДА, ученик гимназије; рођен 1923. у Босанском Броду, живео у Чачку; секретар Месног комитета СКОЈ-а за Чачак; ухапшен и отеран у логор на Бањици, где је стрељан 13. јуна 1944.

Миладиновић је непосредно пред стрељање написао писмо својим родиШељима, које говори о моралној чврсШини младих бораца, који су своје живоШе давали за слободу:

„ДраГи моји, ево вам пишем последње писмо. Данас Шреба да будем сШрељан. Немојте да много очајаваШе јер се умрети мора, а ја Гинем поносно за добро своГ народа. Пао сам као секреШар МесноГ комиШеШа СКОЈ-а у Чачку. ДраГи моји, ШаШа и мама, ја знам да ће вам биШи Шешко, али савладајШе бол и будиШе поносни што сте имали оваквоГ сина. Падам поред друГова: доктора, инжењера, радника и сељака. Бранковић је стрељан пре мене. ДруГ и брат Раде нека ме освети. Тата, чувај маму и Гледајте да ви останете живи и да уживате у оном зашта се је ваш син борио: И мени је тешко, али када поГледам друГове како насмејано и са уздиГнутом песницом полазе у смрт лакше ми је. НикоГа немојте кривити за моју смрт.”²⁰

МИНИЋ Драгомира ДАНИЦА, свршени матурант, рођена 1922. у Прељини, живела у Чачку; члан СКОЈ-а; борац-болничар; радила у октобру и новембру 1941. у партизанској болници у Чачку; ухапсили је Немци и отерали у Бањички логор, где је стрељана 5. марта 1943.

МИНИЋ Владимира РАДОСАВ - РАДЕ, обућар, рођен 1910. у Прељини, живео у Чачку; члан НОО града Чачка, организатор устанка 1941. у чачанском крају; секретар Окружног комитета КПЈ за Чачак; ухватили га недићевци у бункеру у селу Вапи 27. фебруара 1943. и отерали у Бањички логор, где је стрељан 14. маја 1943.

МИХАИЛОВИЋ Милана ВУКАН-ВУЛЕ, зидар, рођен 1921. у Брду код Власотинаца, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрељан у логору на Бањици, 1. октобра 1943.

МИХАИЛОВИЋ Ђорђа ДРАГУТИН-ДРАГИ, касапин, рођен 1891. у Чачку; симпатизер НОП-а; стрељали га Немци у логору на Бањици 1. октобра 1943.

МИХАИЛОВИЋ Војислава ДУШАН, кројач, рођен 1921. у Чачку, живео у Београду; борац Космајског НОП одреда; ухватили га љотићевци и отерали у Бањички логор, где је стрељан 9. марта 1942.

НИКОЛИЋ Драгомира ЖИВОРАД, земљорадник, рођен 1923. у Чачку; отеран у логор на Бањицу, где је стрељан 29. јуна 1943.

НИКОЛИЋ Томе МИЛАДИН, кобасичар, рођен 1923. у Крушевцу, живео у Чачку; стрељали га Немци у Бањичком логору 15. децембра 1942.

НИКОЛИЋ Крсте НАТАЛИЈА-НАТАША, кројач, рођена 1922. у Чачку; члан СКОЈ-а; позадински радник; ухапшена од недићеваца и отерана у Бањички логор, где је стрељана 5. априла 1943.

НИКОЛИЋ Дима ПЕТАР, кројач, рођен 1909. у Прилепу, живео у Чачку; сарадник НОП-а; ухапшен од Гестапоа и стрељан у логору на Бањици 25. маја 1943.

ПРОДАНОВИЋ Љубомира ДРАГАН, молер, рођен 1911. у Чачку; сарадник НОП-а; отерали га Немци у Бањички логор, где је стрељан 19. фебруара 1943.

РАДОЊИЋ Драгомира МИХАИЛО, сарач, рођен 1892. у Великим Ливадама, живео у Чачку; симпатизер НОП-а; отерали га Немци у Бањички логор, где је стрељан 1. јануара 1942.

РАДОСАВЉЕВИЋ-ЋОКИЋ Петка ВЕРА, студент права, рођена 1916. у Чачку; члан КПЈ; учествовала у припреми устанка 1941; радила у позадини; ухапсила је Специјална полиција и отерала у Бањички логор, где је стрељана 14. маја 1943.

РАДОСАВЉЕВИЋ Радосава РАДОЈИЦА, обућар, рођен 1911. у Доњој Трепчи, живео у Чачку; члан Окружног комитета КПЈ за Чачак; учествовао у припреми устанка 1941; ухваћен у Невадама за време одржавања стастанка Среског комитета КПЈ за срез таковски и предат Немцима; стрељан у логору на Бањици 17. октобра 1941.

РАДОСАВЉЕВИЋ Душана СЛОБОДАН-ЛОБЕЦ, кафеџија, рођен 1908. у Слатини, живео у Великој Плани; симпатизер НОП-а; ухватили га Немци и отерали у Бањички логор, где је стрељан 19. фебруара 1943.

СОЛОМОН Томаша ФРАНЦ, рудар, рођен 1892. у Трбовљу, живео у Чачку; члан Окружног комитета КПЈ за Чачак; ухватила га полиција и отерала у Бањички логор, где је стрељан 1943.

СТАНИШИЋ Новака МИЛОРАД-МИЛЕ, студент технике, рођен 1920. у Чачку; организатор устанка у чачанском крају; члан Окружног комитета КПЈ за Чачак; ухватили га недићевци у Вапи 27. фебруара 1943; после саслушања и мучења у полицији у Чачку отеран је у Бањички логор, где је стрељан 7. јуна 1943.

СТАНИШИЋ Новака РУЖИЦА-РУЖА, студент агрономије, рођена 1921. у Чачку; члан КПЈ; позадински радник за НОП; ухватила је полиција и отерала у Бањички логор, где је стрељана 7. јуна 1943.

ТОКОВИЋ Младена МАРЈАН, обућар, рођен 1912. у Чачку, живео у Београду; ухватила га Специјална полиција и отерала у Бањички логор, где је стрељан 16. октобра 1941.

ТОПАЛОВИЋ Вучка ДРАГАН-МРКО, трговачки помоћник, рођен 1921. у Прељини, живео у Чачку; члан КПЈ; позадински радник; за време окупације илегално радио и био секретар Месног комитета КПЈ за Чачак; два пута био у Бањичком логору; стрељан на Бањици 7. маја 1943.

ФЕРЈАНЧИЋ ВИКТОР, поштански службеник, живео у Чачку; стрељан на Бањици 1942.

ХИРШЕВЕНД Хејриха БЕЛА, трговачи заступник, рођен 1883. у Брчком, живео у Чачку; ухватили га Немци и отерали у Бањички логор, 17. априла 1942, затим преузет од Гестапоа, па му се губи сваки траг.

ХИРШЕВЕНД Беле КАРЈ10, адвокатски приправник, рођен 1914. у Бечу, живео у Чачку; ухватили га Немци и отерали у Бањички логор, а затим преузет од Гестапоа 17. априла 1942, па му се губи сваки траг.

ЦРНОЈАКИЋ Сава РАДОВАН-ЛОЛА, студент агрономије, рођен 1914. у Мартинцима код Сремске Митровице, живео у Чачку; члан СКОЈ-а; борац у Градској партизанској милицији; ухватили га недићевци и отерали у логор у Смедеревској Паланци, а одавде у Бањички логор, где је стрељан 5. децембра 1942.

ШИШОВИЋ Радована ВЈ1АДИМИР-ВЛАДЕ, месар, рођен 1909. у Чачку; борац Чачанског партизанског одреда; ухапсили га Немци и отерали у Бањички логор, где је стрељан 1. октобра 1943.

ШУЊЕВАРИЋ Драгојла АЛЕКСАНДАР, трговачки помоћник, рођен 1926. у Каменици, живео у Чачку; ухватили га Немци у Каменици и отерали у Бањички логор, где је стрељан 25. септембра 1943.

Четници:

ОТАШЕВИЋ РАДИВОЈЕ, рођен у Лутовници; стрељан у октобру 1942.

ЛАЛОВИЋ Светозара БРАНИСАВ, рођен 1906. у Горњем Милановцу; стрељан у Бањичком логору 28. септембра 1942.

МИЛЕНКОВИЋ Светозара МИОДРАГ-ЗУКО, рођен 1914. у Горњој Тречки; стрељан у Бањичком логору 26. децембра 1942.

СПАСИЋ Сима ДРАГОЉУБ, рођен 1903. у Горњем Милановцу, стрељан у логору на Бањици 26. 12. 1942.

УРОШЕВИЋ Милосава ГРУЈИЦА, рођен 1884. у Љубићу; стрељан у логору на Бањици 26. децембра 1942.

ЂУРОВИЋ РАНКО из Слатине; стрељан у логору на Бањици 1943.

ПОПОВИЋ Јанићија МИЛОЈЕ, родом из Заблаћа; стрељан у Бањичком логору 1943.

ОБРЕНОВИЋ Тимотија ДРАГОМИР, рођен 1914. у Јездини; стрељан у Бањичком логору 19. фебруара 1943.

СИМОВИЋ Божа РАДОСЛАВ, рођен 1919. у Прељини; стрељан у Бањичком логору 7. маја 1943.

ЈОВАНОВИЋ Мирослава РАДОСЛАВ, рођен 1921. у Трбушанима; стрељан у Бањичком логору 7. маја 1943.

МИЛОВАНОВИЋ Јеврема МИЛОЈКО, рођен 1920. у Трбушанима; стрељан у Бањичком логору 7. маја 1943.

БИСЕНИЋ Милана МИЛОМИР, рођен 1898. у Рајцу; стрељан у Бањичком логору 7. јуна 1943.

БУКОВИЋ. Констадина НОВАК, рођен 1902. у Брусници; стрељан у Бањичком логору 7. јуна 1943.

МАРТАЋ Будимира ИСАИЛО, рођен 1911. у Рајцу; стрељан у Бањичком логору 7. јуна 1943.

ЛАЗОВИЋ Данила ЂУРЂЕ, рођен 1919. у Грабовици; стрељан у Бањичком логору 18. јуна 1943.

СТЕФАНОВИЋ Грујице МИЛОСАВ, рођен 1906. у Врчанима; стрељан у Бањичком логору 4. априла 1944.

ЂУРИЋ Драгића РАДИВОЈЕ, рођен 1902. у Грабовици; стрељан у Бањичком логору 2. априла 1943.

ЈЕВТОВИЋ Рајка МИЛОЉУБ, рођен 1918. у Леушићима; стрељан у Бањичком логору 26. децембра 1942.

ПРКОСИ, ПОРУКЕ И ПЕСМА ЗАТОЧЕНИКА

Кроз логор на Бањици од оснивања до затварања прошло је много затвореника различитих националних и политичких опредељења. Било је ту истакнутих комуниста и бораца НОР-а, њихових присталица и чланова њихових породица, који су овде пристигли као таоци. Сви су имали посебан третман, изложени вишедневним саслушањима. Од њих је тражено да говоре о својој активности у Комунистичкој партији, или где су се борили као борци НОР-а и њихови помагачи. При саслушањима, која су трајала и по читаву ноћ или дан, заточеници су били изложени нечувеним мучењима, познатим само у фашистичким затворима и мучилиштима.

Јевреји и Цигани нису дуго задржавани у логору. Стрељани су са првим групама, а некада и појединачно. Заточеници који су у логор доведени и држани као таоци били су предодређени за стрељање аако се деси да неки немачки војник негде погине.

У логору се нашао мали број присталица равногорског покрета. Они су углавном ухваћени на терену заједно са сељацима који су привођени као таоци и према њима није било насиља, нити су подвргнути саслушањима и мучењима.

Заточеника у логору било је различитих политичких и животних опредељења, па отуда и различита понашања приликом

извођења на губилиште. На стратишту једни су одлазили уздигнуте главе, често су клицали Комунистичкој партији, Народноослободилачкој борби, Србији, српском народу, Совјетском Савезу... Други су у смрт одлазили сузних очију. Пред стрељање неки су успели да разним каналима пошаљу поруке својим породицама.

О животу заточеника у бањичком логору певане су и песме. Неке су певали затвореници у логору, док су неке касније аутори посветили животу логораша у том мучилишту.

Ево неких:

ЛОГОРСКИДАНИ

*Зидови сиви опасују зграду,
са кула вребају митраљеска Гнезда.
Хладан челик прети и птици у лету,
ал' срца пркосе, уздрхтала, врела.*

*Када се врата уз звекет отворе,
погледи прозваних с опоменом круже:
„Осмехни се с презиром, нека душман види,
подиГни Главу и не дај се, друже“.*

*Очи нам тада Грозничаво сјаје,
чује се песма са бледих усана,
Као задњи поздрав свим драГим лицима,
несталим у освит тек рођеноГ дана.*

*Смеју се часи, месеци, Године,
лица су све блеђа, шапат је све тиши.
ДруГови одлазе с пркосним осмехом,
Имена њихова - сећање затиши!*

Вјера КРУПЕЖ

ЛОГОРАШКА

Ево мене једанаест месеци
Како су ме заробили Немци.

Ја сам, браћо, на Бањици био,
пакет нисам од куће добио.

И кад мени неки пакеШ дође,
то кроз руке Вујковића прође.

Што ваљаде из њега изваде,
што остаде Шо свињама даде;
тако наши полицајци краду.

Једне ноћи бујна зора руди,
„марица“ нас у бараци буди.

Како кога поче да прозива,
наредише одело да скида.

А камијон - марица се враћа,
на стрелиште одводе се браћо.
ЛоГораши
РаШко ЧОЛОВИЋ

БАЊИЧАНКА

Кроз решетке сунце Греје,
Напољу је диван дан,
Нлаво небо ко да жали,
Слобода је за нас сан.

Ми смо тешки заточници
У логору на Бањици.
Ми смо тешки заточници
У лоГору на Бањици.

У лоГору на Бањици
Лежи деци отац њин.

Мајка видеш' чедо не? Је,
Стрељан јој је мили син.

Ђуте, трпе заточници
У лоГору на Бањици.
Ђуте, трпе заточници
У лоГору на Бањици.
За судбину нашу клету
Знаде скоро цео свет -
Што волимо земљу нашу
И морамо зато мрет'.

Ђуте, трпе заточници
У логору на Бањици.
Ђуте, Шрпе заточници
У лоГору на Бањици.

Напољу се плутон чуо,
Мртав пао нам је друГ.
Ал' нек' знаду издајници -
Враћа? Јемо крвав дуГ.

Враћаће Га заточници
Из лоГора на Бањици.
Враћићд Га заточници
Из лоГора на Бањици.

Са Бањице свакоГ дана
На стратиште воде нас.
С песмом пада друГо до друга
Рад' народа родног спас!

Тако Гину заточници
У лоГору на Бањици.
Тако Гину заточници
У лоГору на Бањици.

Из лоГора пале жртве
ДруГови ће светити,

*А највише од њих свију
Светићемо сутра ми.*

*Хеј, другови, на Бањици,
Само храбро, еШо нас!*

*СвеШиће их заточници
Из лоГора на Бањици.
Светиће из заточници
Из лоГора на Бањици.*

*Само храбро заточници,
У логору на Бањици.
Само храбро заточници
У лоГору на Бањици.*

*Из Босанских наших шума
Лечи Громак, силан Глас:*

*Аутор-лоГораи
Милета МИЛАНОВИЋ*

По казивању Милутина Радојевића, после одвођења на стрељање Милете Милановића, његови другови логораши су још додали једну строфу и рефрен који гласи:

*Ову песму певао је
Милета Милановић.
За слободу своГ народа
Иа' је тај врли тић.*

*Светиће Га заточници
Из лоГора на Бањици.
Светиће Га заточници
Из лоГора на Бањици.*

Понашање Милете Милановића изазвало је запрепашћење код Чарапића, заменика Светозара Вујковића. Цела соба је одговорила свом другу Милановићу: „Живела! Живео!“ Док су Милету водили у „марицу“, његови другови су му отпевали његову „Омладинску Бањичанку“:

*Омладинци лоГораши,
На окуп овамо,
Омладинску Бањичанку
Сложно запевајмо.*

*Запевајмо песму борбе
Овде у тамници,
И још једном покажимо
Шта су омладинци.*

ОМЛАДИНСКА БАЊШАНКА

*Пале жртве на Бањици
Другови ће осветити
А највише од њих свијух,
светићемо сутра ми.
Светиће их осветници*

*Из лоГора на Бањици.
И сред кршних наших Гора
Лечи Громко снажан Глас:
„Ој другови на Бањици,
Само храбро, ево нас!“
Ми смо тежки заточници
у ЛоГору на Бањици...²¹*

Певали су логораши на Бањици опомињући управу логора на тешке услове живота:

*Спремај, мајко сина из малена,
Шамница је кућа преголема.
У њој има ШрисШа ше'сеШ соба,
свака соба по сШоШину роба.
Доле беШон, наоколо цигла,
на враШима каШанац и рингла,
на прозору оковано гвожђе
да не може јабука да прође,
а камо ли, мајко, да ми дођеш.²²*

Казивање логораша Миљка Мирковића из Чачка

Сужњи су били деца и жене

ПРКОСНИЦИ

После повратка Немаца у Чачак и уништења Ужичке републике, почетком децембра 1941. године, по наређењу немачке команде у Чачку у халама Војнотехничког завода формиран је логор за партизанске борце, њихове сараднике и симпатизере. По наредби немачке команде и Градског поглаварства, 7. децембра у раним јутарњим часовима обнародује се наредба да се у хале Војнотехничког завода јаве сва мушка лица од 15 до 60 година ради добијања легитимације, са упознавањем да је град блокиран и да нико не покушава излазак из града, јер ће такви на лицу места бити убијени. тада се у Заводу прикупило неколико хиљада мушких особа.²³

Ту је одмах формирана комисија од „угледних грађана“, коју су у већини сачињавале присталице Љотићевог, Недићевог и четничког покрета. Ова комисија имала је задатак да од приведених грађана препозна и одвоји оне који су били у партизанским одредима, или су, пак, били њихови помагачи и симпатизери. Сви ухапшени грађани су морали да прођу испред чланова комисије, гледајући њима у очи - како би се лакше препознали. Све оне које је ма који члан комисије препознао као партизана, или њиховог симпатизера, издвајан је и одвођен у фабричке хале, над којима је настављен истражни поступак, док су они који од комисије нису препознати као партизани, или њихови помагачи пуштени кућама:

Чланови комисије (угледних грађана) су били:

Глишо Матовић, трговац из Чачка,
Војислав Матовић, трговац из Чачка,
Алија Куленовић, шеф уреда у Чачку,
Милија Бојовић, кафеција из Чачка,
Милија Јанковић, кафеција из Чачка,

Андрија Стокић, пословођа у Фабрици хартије (члан руководства Љотићевог „Збора“ у Чачку),

Драгољуб Миливојевић, кафеџија из Чачка,
Милан Никодијевић, железничар из Чачка,
Будимир Вујчић, кафеџија из Чачка,
Властимир-Власто Ивановић, баштован из Чачка,
Војин Ратковић, мајор ЈВ из Чачка, припадник четника

ДМ,

Милош Антонијевић, председник општине из Чачка,
Миле Поповић, штампар из Чачка,
Никола Благојевић, баштован из Атенице,
Стеван Батинић, железничар из Чачка, припадник Љотићевог „Збора”,

Јосип Сафнер, предузимач из Чачка, преводилац и тумач,
Н. Вукобратовић, наредник СДК (Недићеве војске),
Милисав Радовић, кочијаш из Љубића, припадник четника ДМ,

Драгутин Булић, свештеник из Чачка, председник Окружног одбора Љотићевог „Збора” у Чачку.²⁴

У међувремену, у хале Завода

довођене су групе партизана, које су четници заробили, или су их похватили код својих кућа на подручју драгачевског, љубићског и трнавског среза.

Ту је одмах формиран мештовити ратни преки суд под називом „КШЕСг8СгЕК1СНТ” (у преводу Преки ратни војни суд).

Председник суда је потпуковник Мајлћаигеп, командант Ортскокомандатуре:

Чланови суда:

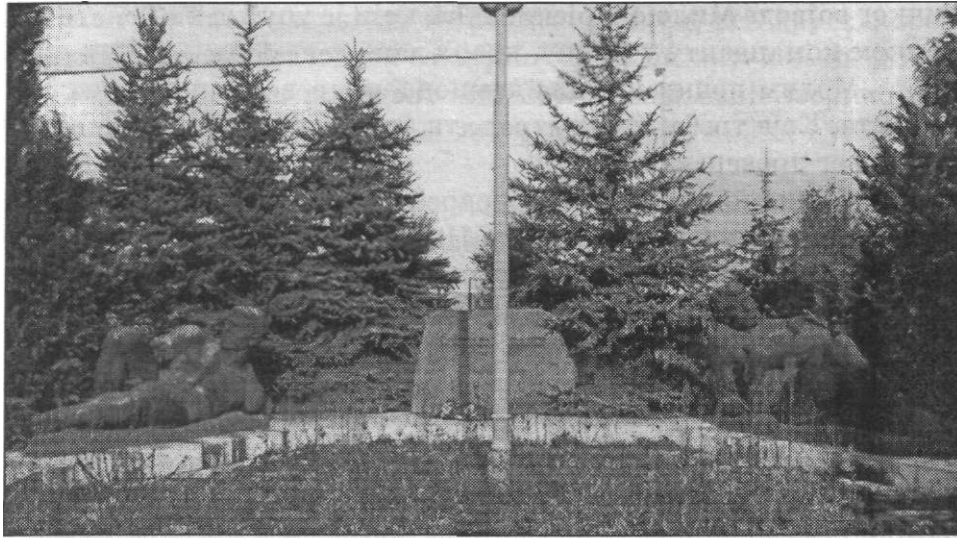
Драгутин Булић, свештеник, председник Окружног одбора Љотићевог „Збора”,

Андрија Стокић, пословођа у Фабрици хартије, члан руководства Љотићевог „Збора”, Алија Куленовић, шеф уреда у Чачку,

Коста Михаиловић, директор Гимназије у Чачку, припадник Љотићевог „Збора”,

Војин Ратковић, мајор БВЈ у Чачку, четник ДМ,
Будимир Вујчић, кафеџија из Чачка, четник ДМ,
Павле Богићевић, потпуковник, председник Српског добровољачког корпуса,

К. Филиповић, капетан Српског добровољачког корпуса,
Јосип Сафнер, предузимач, судски преводилац.

Споменик у кругу Фабрике „ЦЕР“

Овај суд почео је да ради 7. децембра 1941. Постојао је негде до 20. јануара 1942, када је надлежност тог суда пренета у Краљево. У халама ВТЗ су основана три одељења:

А - одељење, у коме су били смештени притвореници, над којима није вођен судски процес;

Б - одељење, у коме су смештени осуђеници, које је требало интернирати у логоре и на батине;²⁵

Ц - одељење, у које су смештени осуђеници на смрт.

Судски процес над затвореницима трајао је врло кратко. Они су судском већу морали само да одговоре на питање да ли су били у партизанским јединицама, или су на други начин помагали овај покрет; ако су били у партизанским одредима - да ли су водили борбу против немачких војних јединица и на ком ратишту. Оптужени нису имали могућност да их ико брани, нити су то сами могли чинити. Одлуке суда су оптуженим одмах саопштаване, а гласиле су: стрељање, батине и логор, батине па пуштање кућама.

Многим затвореницима, који су нарочито довођени са села, које су испоручивали четници, пресуде су доношене у самим четничким командама, па су саопштаване Немцима писмено, или усмено приликом довођења бораца у логор. Познато је писмо чет-

ничког војводе Милоја Мојсиловића, који је упутио из Трнавe немачком команданту у Чачку, првих дана децембра:

„Молим пошаљите два камиона за превоз заробљених комуниста. Које треба одмах стрељати без икаквог изговора, односно даљег проверавања”.^{25/a}

Ово писмо говори о тесној спрези између четника и Немаца у убијању партизанских бораца. Неки острашћени антикомунисти покушали су да у неким публикацијама другачије прикажу његову садржину правећи тешки фалсификат овог документа.

Никада се неће сазнати тачан број стрељаних бораца на овом стратишту, јер ту је устрељен велики број бораца који нису рођени на овом подручју. На терену су заробљавани и хватани борци који су припадали разним НОП одредима, не само Чачанском. Такве заробљенике су четници често ликвидирали на терену приликом хватања, а они који су доведени и предати Немцима у ВТЗ, убијани су и да нису извођене пред судско веће. Евиденција о стрељаним само делимично постоји, јер се радило на томе да се пониште трагови овог злочина.

Због таквог стања, после рата произвољно је процењивано да је ту стрељано између 600 и 800 бораца. Али, приликом есхумације лешева из гробнице у кругу ВТЗ и Мишовића гају 1946. године, није се водило рачуна да се савесно утврди број стрељаних. У записнику Градског одбора Јединственог народног фронта забележено да је из гробницу ВТЗ у Чачку и гробнице у Мишовића гају у Кулиновцима ископано и пренето у нову гробницу у на Тргу устанка у Чачку 296 лешева. Ту је и констатовано да посао вођења и преношења лешева није ваљано обављен, јер су га обавили заробљени Немци, па се сумња да ли су сви лешеве повађени.

Ближи сродници аутора ове књиге: Милутин, Властимир и Миломир Недовић и Милинко Вукашиновић из Ртара у марту 1942. године радили су као физички радници на риљању баште у Окружном расаднику у Чачку. Њих је градско поглаварство ангажовало да неке гробнице (које су биле откопане или су их кучићи били раскопали) отворе и да стрељане пренесу у друге веће гробнице које су они ископали. Они су на том послу радили око 10 дана. Казивали су да су неке гробнице откопане од родбине стрељаних, вероватно ноћу. Из гробница које су они откопали пренели у друге веће око 380 лешева стрељаних. Још су сведочили да је велики број лешева био унакажен и исечен и да над њи-

ма убиства иису извршена ватреним оружјем, већ другим средствима. Све ово наводи на закључак да су четник-кољаш Милисав Радовић и немачки агент Милан Вукосављевић-Звер, који су били госнодари зла вршеном над ухапшеним, имали пун удео у усмрћивању осуђених.^{25/6}

Дугогодишњим послератним истраживањем дошло се до података о именима 228 бораца стрељаних код ВТЗ у Чачку и у Мишовића гају у Кулиновцима. Из чачанског краја је 194, а 34 стрељаних су рођени ван овог подручја. Ово је доста мање од броја лешева који су из ових гробница извађени 1946. године приликом преноса њихових костију у гробницу у центру Чачка, што говори да се за многе стрељане није могло утврдити ко су и одакле су.

Имена стрељаних бораца из чачанског краја исписана су на страницама књига „Чачански крај у НОБ - пали борци и жртве". Ту је евидентирано из драгачевског среза 28, љубићког 76, трнавског 45 и из града Чачка 44. Од стрељаних који су ван чачанског подручја за 20 се зна где су рођени или живели, док за 14 нема никаквих података, осим имена и презимена. Треба напоменути да су од 194 бораца из чачанског краја њих 166 ухватили или заробили четници и да су прошле кроз њихове затворе формиране у читавом чачанском подручју. У тим затворима се нашло доста бораца из Чачка, који су избегли из града приликом уласка Немаца. У тим затворима се нашло и бораца из другог подручја. У свим тим затворима затвореници су страховито мучени. Ту је, често уз сагласност општинских управа (које су биле успостављене), вршена селекција затвореника, па су предавани Немцима у Чачку.

Трагично је била та сарадња је за многе породице, али и за читава села. Највећу трагедију је доживела Прељина, из које су стрељана 22 бораца; сви 11. децембра 1941. Затим из Вирова - стрељано је 13 бораца 7. децембра 1941. Из Пријевора је стрељано девет бораца 28. децембра 1941, Љубића и Ракове по осам, из Липнице седам, Бањице седам, из Гуче шест...

Овај суд није имао самилости када је одлучивао да на стрелишта пошаље више сродника из појединих породица. Тако су овде заједно усмрћени: Рисим Марић са сином Јерославом из Вирова, Срећко Живановић са сином Момчилом из Лознице. Заједно у смрт су отишли браћа Драгомир и Милојко Миловановић из

Пријевора, браћа Милија и Милисав Томић из Пријевора, браћа Добривоје и Драгиша Шендаковић из Вирова, браћа Ђорђе и Милош Томашевић из Коњевића, браћа Владимир и Раденко Тутуновић из Слатине, браћа Анђелко и Душан Караичић из Чачка.

Није код овог суда било ни самилости за Радосава Топаловића, носиоца Карађорђевог звезде и Албанске споменице, ратника из Првог светског рата, родом из Прељине. Мирне савести у смрт су слали младиће који нису напунили ни двадесет година живота. Убијали су их овде, или су их слали у злогласне логоре, где су остављали своје животе. Иначе, од 194 бораца са чачанског подручја, чија су имена позната, стрељано је у Војнотехничком заводу и Мишовића гају у Кулиновцима њих 40 који нису имали ни 20 година живота, 79 их је старијих од 20 а млађе од 30 година, њих 50 је било између 30 и 40 година, 13 од 40 до 50 година, два од 50 до 60 и два старија од 60 година. Међу стрељаним су и четири женске особе.

По пресуди овог фашистичког преког суда овде су на смрт осуђени и стрељани:

ДРАГАЧЕВЦИ

БОШКОВИЋ Раденка БОГДАН, земљорадник, рођен 1906. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; као тешко рањеног заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

ЈОВАНОВИЋ Живка ВОЈИСЛАВ, земљорадник, рођен 1906. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

МАРИЋ Рисима ЈЕРОСЛАВ, механичар, рођен 1922. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници у Вирову и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

МАРИЋ Јелесија РИСИМ, земљорадник, рођен 1891. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници у Вирову и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

МАРИЋ Миливоја МИЈШЋ, кројач, рођен 1912. у Вирову; члан КПЈ; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

МИЛИНКОВИЋ Ивка ВИТОМИР, земљорадник, рођен 1912. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 8. децембра 1941.

НЕДЕЉКОВИЋ Бранислава ВЕЛИМИР, земљорадник, рођен 1922. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

НЕДЕЉКОВИЋ Јеврема МИЛЕНКО, земљорадник, рођен 1910. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

ПАЈИЋ Живојина МИЛИСАВ, зидар, рођен 1906. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

ПАЈИЋ Драгослава СРЕЋКО, земљорадник, рођен 1925. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

ШЕНДЕКОВИЋ Јована ДОБРИВОЈЕ, земљорадник, рођен 1905. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

ШЕНДЕКОВИЋ Јована ДРАГИША, земљорадник, рођен 1899. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

ШЕНДЕКОВИЋ Ранка ИЛИЈА, земљорадник, рођен 1906. у Вирову; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Михаила МИОДРАГ, шофер, рођен 1920. у Горачићима; члан СКОЈ-а; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници у Ариљу и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

РАДИЧЕВИЋ Радована ЖИВОТА, земљорадник, рођен 1914. у Горњој Краварици; сарадник НОП-а; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ВРОЋИЋ Милицава ЖИВОРАД, трговачки помоћник, рођен 1917. у Гучи; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 30. децембра 1941.

БУГАРЧИЋ Тома МИЛОМИР, ученик гимназије, рођен 1922. у Гучи; члан СКОЈ-а; борац Драгачевског батаљона; радио у партизанској Команди места у Гучи; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ДРАМЛИЋ Радосава МИЛОСАВ, ученик гимназије, рођен 1922. у Гучи; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 25. децембра 1941.

РАЈИЋ Михаила РАДОЈЕ, опанчар, рођен 1908. у Гучи; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ИВАНОВИЋ Вељка БОРИСАВ, земљорадник, рођен 1900. у Гучи; члан КПЈ; борац Драгачевског батаљона; одборник НОО у Гучи, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 30. децембра 1941.

РАЈИЋ Василија ВОЈИСЛАВ, земљорадник, рођен 1920. у Гучи; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима који су га стрељали 30. децембра 1941.

ВАСИЉЕВИЋ Радосава РАДОМИР, земљорадник, рођен 1921. у Доњој Краварици; борац Драгачевског батаљона, заробили га четници и предали Немцима који су га стрељали 22. децембра 1941.

ШАУБАХ Фрема ЛЕОН, дипломирани правник, рођен 1915. у Чрномелју у Словенији, као изгнаник живео са породицом у Каони; борац-водник у Драгачевском батаљону; заробили га четници и предали Немцима који су га стрељали 27. децембра 1941.

ТЕРЗИЋ Василија ДОБРОСАВ, радник, рођен 1914. у Миросаљцима; борац Драгачевског батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 27. децембра 1941.

били га четници и предали Немцима који су га стрељали 17. децембра 1941.

ЂУНИСИЈЕВИЋ Славомира СЛАВКО, пекар, рођен 1911. у Ртарима; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима који су га стрељали 20. јануара 1942.

КОСТИЋ Михаила ГВОЗДЕН, земљорадник, рођен 1910. у Ртима; борац Драгачевског батаљона; одборник Среског НОО; ухватили га четници и предали Немцима који су га стрељали децембра 1941.

СТАНИШИЋ Василија МИЛОШ, кафеџија, рођен 1905. у Тијању; борац Драгачевског батаљона, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 20. јануара 1942.

МАЈСТОРОВИЋ Николе РАДОВАН, земљорадник, рођен 1897. у Церови; борац Драгачевског батаљона, заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 17. децембра 1941.

ДРАГАЧЕВСКИ ЧЕТНИЦИ У СЛУЖБИ ОКУПАТОРА

Четници су од почетка прве офанзиве почели сарађивати са окупатором. У преметачинама и прогонима родољуба, та сарадња је била видљива, у другим случајевима прикривена. Све веће акције, усмерене против партизана, планиране су и извођене заједнички, раме уз раме са припадницима Недићеве Пољске страже. Немци су давали инструкције и смернице преко Среског начелства и команде у Гучи. Ови су то преносили на четништво преко Милоја Мојсиловића, званичног команданта Јелич-КОГ четничког одреда. Немци су држали све конце у својим рукама и привидно остајали по страни. За многе Грађане Драгачева издајничка улога четника је остала скривена. Милутин Јанковић, тај лукави бивши жандармеријски лисац, посебно се чувао да га нико у тој вези не уочи. А она је, ипак, постојала. Срески начелник је још половином 1942. Године извештавао министарство унутрашњих послова у окупираном Београду:

„Као што сам напред напоменуо у срезу само постоје одред војводе Мојсиловића и одред Среске државне страже. Њихо-

ви су односи коректни, а између њих влада хармонија и сагласност у раду".

И стварно. Пуне две године под окупацијом владало је јединство и изврсна сарадња са недиТгевцима, а преко ових и са Немцима.

Немачке окупационе трупе, према својим слугама, односиле су се на једнаком нивоу. Помагали су и дозвољавали им слободу кретања, имали их у својој евиденцији. Четничке четовође у ДраГачеву су упозораване:

„... Кад поједини четници и добровољци напуштају место где се њихов одред налази, морају бити снабдевени путним објавима овереним од стране најближе немачке трупе, или немачке полицијске власти. Сама четничка или добровољачка леГитимација није довољна за путовање.

Четовође ће строГо водити рачуна да ниједан четник не сме никуда путовати без објаве оверене од стране немачке власти. Напротив, ако неко покуша да пође на пут без овакве објаве, биће ухапшен од стране немачке власти и упућен у лоГор".

За кржаве услуГе учињене окупатору, четничка орГанизација у ДраГачеву добијала је од немачке команде за Србију, а преко НедиТгеве владе, новчану помоћ. Одређен број припадника четничких јединица, оних најоданијих, нашао се на платним списковима. У прво време доста масовно, касније много мање, зависно од ситуације. Када је у овом делу Србије оружана борба против окупатора ослабила и партизанске јединице биле далеко у Западној Босни и ХерцеГовини, Немци су притворили славине. Штаб јеличкоГ четничкоГ одреда је упозоравао своје четовође по општинама и селима:

„Извештавате се да је овај одред реГистрован код војноГ одељења при Председништву МинистарскоГ савета, са бројним стањем од 400 људи. Према томе четовође ће у буду?Ге у платним списковима показивати, односно уводити половину људства од раније приказиваноГ бројноГ стања".

Временом су те везе и међусобна сарадња почели да попуштају. Прво међу четницима. Све чешиће долази до свађа и сукоба око поделе плена. Јанковић је постао незајажљив у поГледу присвајања опљачканаоГ плена. За себе је узимао увек највише и највредније. У силовању жена и девојака био је увек први. Остали четници су моГли да се иживљавају тек после своГ командан-

та. То их је вређало и ниподаштавало, нагризало њихову мушку сујету. Употаји све више тиња мржња и отпор. Храбрији и робуснији се издавају и стварају посебне групе. По селима обелодањују недела и насиља над недужним народом што су их чинили под командом Милутина Јанковића.²⁶

Четнички затвори по селима Драгачева и Гуче постали су првих дана децембра 1941. Године права мучилишта за похватане и заробљене партизане и њихове породице и симпатизере. О томе Раде Јованчевић у својој књизи „Бели споменик“ су заробљени борци доживљавали у тим затворима.

ЧЕТНИЧКИ ЗАТВОРИ У МАРКОВИЦИ И ГУЧИ

Ноћ је овладала. Чак се ни силуете не препознају.

Разговор је временом замирао, постајао све тиши и искиданији. Прибијени као мишеви, неко пре а неко касније, људи су утањали у сан. Милорад такође.

Сутрадан их рано избудише. Стражар је испуштао једно-Га по једноГ напоље, док су их двојица наоружаних четника пратили до пољског клозета, који се налазио у углу дворишта. Уповратку су им дозвољавали да старим лонцем захвате кишицу из чабра испод стрехе и испљускају се мало по лицу, што би требало да личи на умивање. Затвореници су отезали и трудили се да што дуже остану на чистом ваздуху, Гледали према капији и друму у нади да ће видети некоГа своГа. Четници су их опет пожуривали и повремено се издирали. На крају им у старој котарици донеше суву храну за доручак. Било је ту свеГа помало: сира, хлеба, парчићи сланине, неколико сувих колача од пекмеза, уГлавном само део од оноГа што су синоћ донели и предали у штаб чланови њихових породица и сродника. Уносећи им храну, помешану и стрпану на једну Гомилу, средовечни четник се заједљиво подсмевао:

- Стижје доручак, партизанчићи моји! Ставили смо вам све заједно, у комун. Знамо, волите ви то, па да вам учинимо.

Ратко Шибинац се подиже, узме му котарицу из руке и одбруси:

- Ми бар знамо зашта се боримо и против коГа се боримо! Не лижемо чизме Швабама. Боље би било да одеш кући, жени под сукњу да се завучеш!

Четник просто побеже испред бујице јетких речи и са треском залупи врата за собом. Подрум се испуни бујицом гадних псовки и протеста на рачун четника. Заробљени партизани су стезали песнице и претили у њиховом правцу, а касније изражавали сажалења према заведеним људима.

Сат касније, у дворишту испред зграде четници почеше Галамити више неГо обично. Не прође дуГо и у затвор упаде четник и позва двојицу да изађу напоље. Ништо касније почеше изводити и остале, једноГ по једноГ.

Испред зГраде, ту одмах поред високих степеница, ређали су заробљене партизани и чврсто их везивали, прво појединачно, а затим све заједно. Четник са уфитиљеним брковима, онај што се синоћ налазио на стражи, умешно је обављао посао, везујући им руке телефонском жицом, а онда их спајао дуГим конопцем.

Ратко Шибинац се бунио:

- Чекајте, људи! Шта хо?гете од нас?! Нисмо ми лопови и разбојници! Ко је наредио да нас везујете?!

- Лакше, Ратко, лакше! - ја сам наредио, добацује му одоЗГО са степеница четнички командир Аврам.

- Шта хоћете од нас?!

- Да вас спроведемо у Гучу, ништа више! - одГовори му овај.

- Зар Немцима?! - трже се Цане Жицар. -Зар окупатору да нас предате, црна вам мајка не била? Где вам је српски образ, срам вас било?!

Милорад се отима, затеже рукама и телефонска жица се усеца у месо. Вуче конопац у страну и Гласно виче:

- Доле фашизам! Хоћу да ме стрељате овде! Нећу у немачке канџе!

- Тако је! Стрељајте нас овде, нека Гледа свјет! - придружује се Цане, вичући још Гласније.

Иостали у хору протестују:

- Хоћемо часну смрт!

- Живела борба за слободу! Живела Србија!

- Доле фашистичка Немачка!

- Стидите се!

По околним двориштима отварају се врата на кућама. Људи и жене промаљају радознало Главе. Гледају позната лица и чуде се.

Неколико четника обле? је около, гурају их и ударају кундацима, набадају пушчаним цевима и нагоне их у гомилу. Одозго са висине четнички командир покушава да их смири:

- Људи, смирите се! Да је до мене, ја бих вас пусШио, али Шакво је наређење од команде! Ту се нишШа не може. Лично је Мојсиловић наредио да вас спроведем.

- Немцима?

- Није, неГо у шШаб. У Гучи су само недићевци и чеШници. Немци су се враШили поново у Чачак.

ЗаШвореници се мало примирише. Уствари, нису више толико Гласно протествовали, већ полуГласно Гунђали, неГодовали и псовали.

Аврам је сишао низ степенице међу своје четнике и почео одређивати спроводнике. Изненада међу њима изби расправа.

Миломир Давидовић, звани Торбак, четник, рођен у НеГришорима, противио се:

- Ја нећу и Готово!

- Како нећеш, сунце ти боГово?! Одбијаш наређење?

- Одбијам, па шта?!

- За ово ћу те стрелјати, па да ти је сунце на челу! - ви- као је командир.

- Куришум ми, куришум ти, Авраме! Ни Милутину Јанковићи се нисам дао, па нећу ни теби. Ја сам поштен човек, то да знаш! - узвра?шо му Торбак.

- Добро, видећемо!

- Гледај ти шта хоћеш, али их ја нећу спроводити и квит.

Четник одреди друГоГа, а затим нареди да се одмах крене.

Повезани људи лаГано кренуше према цести опкољени са стране четницима. Упутише се преко села, путем ка Гучи, Гац- кајући расквашену земљу, одмерено и усправно. У њиховим очима нема страха и кајања. Оне искре поносом и пркосом.

У Гучу су стигли касно по подне. Група ових заробљеника, повезаих и запетљаних телефонском жицом и конопцима, ишла је уздиГнутих Глава дуГом Градском улицом, привлачећи погледе варошана. Они су излазили на своје дворишне капије и пратили их поГледима како замичу према зГради бившеГ начелства у којој се поново сместила јединица Српске државне стражем састављена уГлавном од некадашњих жандарма, али сада у слу-

жби немачког Рајха. Иза ове поворке, на пристојном одстојању, окупљао се чопор варошке деце и ишао за њима све до крила средње зГраде, у којој су се налазиле просторије штаба Јеличког четничког одреда „Свети Илија”. Овде су заробљенике угонили у пространо затворско двориште, скривено зГрадама од поГледа радознале светине.

Унутра су их спроводници дрешили и распетљавали не чекајући неко посебно наређење. Свијали су ужас и каблове да их понесу кућама у повратку. Владан и Гојко, доњедрагачевски четници, ухватише за рукав Милорада Митровића и издвојише Га у страну. Гојко му тада стави руку на краГну капута иза врата и нареди:

- Скидај капут!
- Што? - питао Га Милорад забезекнуто.
- Свлачи!
- Хладно је. Куда ћу необучен на оваквој хладноћи?
- Скидај брже и не жвалави! Скидај или ће да пукне кундак по Глави!

Милорад опусти руке низ тело и четник му сам свуче нов капут са леђа. Онда му скидоше и цокуле. Остаде у танком изношеном џемперу и подераним чарапама на ноГама. Готово ГО и бос.

Четници замоташе цокуле у капут и журно се удаљише према дворишној капији. Милорад се, поГнуте Главе, опљачкан и пренеражен, поново прикључи Групи.

Убрзо их поделише у три Групе и растурише по затворским собама. Милорада и Вита Вуловића спроведоше у двојку, осредњу затворску просторију са неколико склепаних клупа од широких дасака поред зида. Нешто, ни клупе, ни лежаји. По њима су седели и лежали затвореници. Њих десетак заробљених партизанских бораца, позадинских радника и сарадника Покрета. И старих и младих. Милорад их је Готово све познавао. Директно наспрам улаза је седео Светислав Недовић, стари социјалиста и члан Партије од оснивања, орГанизатор нове народне власти у ДраГачеву, почев од сеоских, општинских, па до Средског народноослободилачког одбора. До њеГа је лежао Живорад Ковачевић, млад комуниста и командир вода у ДраГачевском партизанском батаљону. Живорад је био рањен и о њему су се свесрдно бринули Светислав и непознати човек за коГа је Мило-

рад касније сазнао да је Јеврејин. Светислав га је у сШвари уШопљавао, очински, Шешио и храбрио, хранио и појио, док се окреШни незнанко сШарао око превијања и лечења ране.

Овај Јеврејин је прискочио и Милораду у помоћ. Дао му је одмах своје Гумене каљаче и огрШач сашивен од шаШорскоГ крила, довољно да Га сачува од првих налета децембарских хладноћа. У сШвари, био је Шо ГесШ који не дозвољава да човек поклекне, већ улива снагу за нове напоре, уверење да никад није сам, никада напушШен. Човеку се Шако улива моћ, неки својеврсШан полеш, прилично сличан нормалносШи живљења и у њему расШе смисао за пријатељсШво и љубав.

Следећи дани су били испуњени сШравом и ужасним мучењима. ЗаШвореници су посШајали нишШа, командир заШвора и полицијски иследници Гори од звери. Саслушавали су их и Шукли, изводили у шеШње по заШворском дворишШу и Шукли, делили неукусни чорбуљак за храну и Шукли, пушШали у дворишни нужник и опеШ Шукли. Тучени су на сваком кораку и сваком месШу. Свим и свачим. Милорада МиШровића је један од полицајаца Шукао чекићем по леђима, Грудима, стомаку, рукама, свуда. ЖивахноГ Јеврејина су положили преко клупе и врећицом песка Шукли по Голим Шабанима, дуГо и сШрпљиво. После овоГа више није моГао да сШане на ноГе. По заШворској ћелији и дворишту вукао се на коленима и помаГао рукама, на које је навлачио изношене чарапе умесШо рукавица.

СвеШислава Недовића су након саслушања извели у дворишШе и на њеГа изручили пун чабар ледене воде. Онда су Га онако мокроГ вадали по дворишШу све док се одећа на њему није почела ледити. МокроГ и слеђеноГ, као мумију, уГурали су у затворску просторију очекујући да се у току ноћи смрзне.

Затвореници су прискочили у помоћ, Шихо и без буке. Свлачили су са премрзла човека окорелу и ледену одећу, скидали са себе делове суве и Шопле и на њеГа навлачили. Затим су журно прилазили одмереном ритму масаже, онако преко одеће, појавчавајући на тај начин циркулацију крви и телесну топлоту тела. Други су смрзнуту одећу стављали између својих тела, одлеђавали је и цедили, а још касније у предвечерје и у току ноћи не ја исти начин сушили.

Светислав се полако опорављао од хладноће, али се полуукочено тело предавало дрхтавици. Несносна Грозница се поиГравала сваким делићем њеГовоГ тела, да би Га нешто касније за-

хвашила повишена ШемпераШура. ВаШпрушШина га обарала и он се опушШао и предавао се судбини, бунцао...

СуШрадан их рано извукоше из заШворских соба. Не све. Овога пуШа само оне шШо су се са оружјем борили у Одреду. Из двојке. Милорада, Живорада, Ковачевића и ВиШа Вуловића. Из других осШале. Поново их у заШворском дворишШу чврсШо везују и формирају колону. По двојицу: Живорада и ВиШа заједно, Милорада и Цана Жицара, па Шако редом. У Шишини. Чују се само псовке жандарма и чеШника. Повремено Шуп ударац кундака и резак јек понекоГ заробљеника испод набода пушчане цеви под ребра.

Ускоро би све ГоШово и Шада паде команда за покреШ: правац Чачак, Немцима на милост и немилосШ. И колона креће на дуГ пуШ, пешке, вукући ноге по мокрој калдрми. Около их праШе жандарми са ножевима на пушкама, одозГо небо сиШном леденом кишом. Људи увлаче Главе у слабу одећу и оШуда боду поГледима жандарме што их спроводе. На изласку из варошице њихове поГледе привлаче Овчар и Каблар. Та два, небу принесена Грумена земље, што своје врхове нуде облацима на ударје, изазивајући у људима чудна осећања. Те две планине су део њих. Од рођења су устајали и леГали у постеље са њиховим куполама у очима.

Живорад Ковачевић Гази на челу колоне и вуче је напред. Поново осећа болове рана, стеже зубе, трпи и не да се. И он дуГо милује поГледом подножје Овчара тамо где се родио, одрастао и замомчио. Предосећа да Га више неће видети, прикупља последње атоме снаГе и почиње песму, пуну заноса и пркоса:

„Са Овчара и Каблара
Девојчица проГовара!"

Заробљеници прво неуједначено, а мало касније сложено, прихватају. Њихове Главе се поново извлаче и подижу, тела усправљају и корак им постаје чврст. Ехо њихове песме се разлеже заталасаним земљиштем. Испреплетан сноп Гласова ГрупНОГ певања са призвуком пркоса и ГоркоГа поноса у себи, наГони спроводнике на узнемиреност. У њиховим очима се види страх.²⁷

ЉУБИЋАНИ

ЂОКИЋ Максима МИОДРАГ, ученик гимназије, рођен 1921. у Бечњу; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 18. децембра 1941.

БОШКОВИЋ Радивоја ЉУБИША, ваздухопловни официр БВЈ; рођен 1917. у Бресници; члан КПЈ; командир чете у Љубићком батаљону; ухватили га четници и предали Немцима који су га стрељали 18. децембра 1941.

ТЕШИЋ Аксентија МИЈОРАД, земљорадник, рођен 1922. у Брђанима; борац Љубићког батаљона, ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали децембра 1941.

ШЕНЧЕВИЋ Милорада ЈАНКО, земљорадник, рођен 1921. у Брђанима; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 26. децембра 1941.

ТОДОРОВИЋ Владимира Добривоје, земљорадник, рођен 1892. у Врнчанима, борац Љубићког батаљона, ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали децембра 1941.

ВРЦАЛОВИЋ Станке ДРАГОСЛАВ, земљорадник, рођен 1920. у Видови, живео у Врнчанима; члан СКОЈ; борац Љубићког батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

БЛАГОЈЕВИЋ Милоша РАДОВАН, земљорадник, рођен 1912. у Горњој Горевници; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 4. јануара 1942.

РАКАНОВИЋ Милоја ЉУБОМИР, земљорадник - песник, рођен 1911. у Горњој Горевници; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 27. децембра 1941.

ТОРОМАН Обрада МИЛУТИН, земљорадник, рођен 1917. у Горњој Горевници; члан КПЈ; водник у Првој чети Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 25. децембра 1942.

АЦЕМОВИЋ Благоја МИРОСЛАВ, земљорадник, рођен 1908. у Доњој Горевници; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Милана ВУЧИЋ, земљорадник, рођен 1911. у Доњој Горевници; члан КПЈ; командир Четврте чете Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 10. децембра 1941.

БОЈОВИЋ Милана БОШКО, земљорадник, рођен 1917. у Доњој Трпчи; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 3. децембра 1941.

КУЗМАНОВИЋ Миљка МИЛИСАВ, земљорадник, рођен 1912. у Доњој Трпчи; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра 1941.

РАДОСАВЉЕВИЋ Станка БРАНКО, земљорадник, рођен 1921. у Доњој Трпчи; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 9. децембра 1941.

УРОШЕВИЋ Миљка СИМЕУН - СИМО, земљорадник, рођен 1910. у Доњој Трпчи; члан КПЈ; командир Треће чете у Љубићком батаљону; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 5. децембра 1941.

ЖИВАНИЋ Душана КОНСТАНТИН, радник, рођен 1919. у Коњевихима; борац Љубићког батаљона; ухва-

тили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

ТОМАШЕВИЋ Драгутина ЂОРЂЕ, радио-механичар, рођен 1919. у Коњевићима; члан КПЈ; интендант Чачанског НОП одреда; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

ТОМАШЕВИЋ Драгутина МИЛОШ, радник, рођен 1903. у Коњевићима; у октобру и новембру 1941. радио у Фабрици хартије за потребе НОП-а; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 8. децембра 1941.

ДАВОВИЋ Петка МИОДРАГ, столар, рођен 1912. у Љубићу; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 4. децембра 1941.

КОВАЧЕВИЋ Драгољуба ДРАГОСЛАВ-КУДРО, пекар, рођен 1920. у Теочину, живео у Љубићу; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 26. децембра 1942.

КОВАЧЕВИЋ Василија СРЕДОЈЕ, службеник, рођен 1920. у Љубићу; члан КПЈ; борац Љубићког батаљона; ухватили га недићевци и предали Немцима, који су га стрељали 13. децембра 1941.

СРЕДОЈЕ Ковачевић - СЕРДАР, борац Друге чете Љубићког батаљона припадао је Генерацији чачанских Гимназијалаца која је своје животе подредила оружаном устанку. Окупација земље затекла Га као члана партијске ћелије у Колској радионици у Љубићу. По задатку Партије радио је на прикупљању оружја и на упућивању омладинаца у прве устаничке десетине и чете.

Када су Га Немци једне хладне децембарске ноћи, обасјаном месечином, извели са Групом омладинаца на стрељање, тишину на пољани испресецином ракама, испунила је мелодична песма из Грла младића, комунисте, који је пркосио смрти:

*„Сред пушака, бајонета,
страже око нас.
Тако креће наша чета
кроз билећки крај“!*

Песма је прекидана ударцима кундака. Речи су се губиле од тупих удараца само за тренутак, да би се опет надовезале и прелиле у сетне стихове:

„Ој Мораво, моје село равно...“

Испеване стихове прихватала је колона осуђеника, опраштајући се њима од рођене Мораве, чији су задњи минути посвећени плодној долини вољене родне груде.

-То је Средоје! - преносили су шапатам затвореници са којима се тек опростио, бодрећи их да истрају до задњег откуцаја срца. А онда је одјекнуо плутон. После тога се све утиша. Али је та тишина уносила нов немир у душе становника града на Морави, чије је корито у ове ратне дане често било крваво.

На дан 13. децембра 1941. године угасио се живот једне младости. То је цена којом је плаћена вољена слобода.²⁸

МАЦАНОВИЋ Тихомира СРЕДОЈЕ, столар, рођен 1914. у Љубићу; члан КПЈ; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 2. јануара 1942.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Бранка РАТОМИР-РАДЕ ГРЕБИЋ, поткивач, рођен 1913. у Љубићу; курир у партизанској Команди места у Чачку; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 23. децембра 1941.

МЛАДЕНОВИЋ Михаила ЖИВОТА, радник, рођен 1903. у Љубићу, члан КПЈ; борац Љубићког батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 12. децембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Јеротија ЉУБИСАВ, столар, рођен 1919. у Љубићу; борац Љубићког батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

ПОПОВИЋ Петра ДОБРИВОЈЕ, ученик гимназије, рођен 1923. у-Младеновцу, живео у Љубићу; борац Љубићког батаљона;

заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

БОЖОВИЋ. Саве ДРАГОСЛАВ, земљорадник, рођен 1914. у Прељини; борац сеоске партизанске милиције; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

БОЈОВИЋ. Миљка ДРАГОСЛАВ-ДРАГАН, земљорадник, рођен 1915. у Прељини; члан КПЈ од 1937; један од организатора устанка у љубићком крају; командир среске партизанске милиције и командант места у Прељини; ухватили га четници у Горњој Горевници и предали Немцима који су га стрељали 27. децембра 1941.

ПИСМА ДРАГАНА БОЈОВИЋА

26. децембар 1941.

Чачак

Милунка!

Када будеш читала ове редове мене више неће бити међу живима. Шта ћеш можда је та судбина тако хтела а можда и људи тако направили а то је вероватније. Није ми жао што умирем Шјерћ знам да сам радио за добро човечанства јер сам био поштен кроз цео живот и као такав умирем немој тужити и кукати, већ уложи све силе и напоре да Млађена спасите јер он није ништа крив, нек бар он остане. А са моје стране ако се пусти савет му је да се добро чува и нека је код куће.

До победе јер ће она заиста доћи.

Немојте правити никакве Глупости око подушја, јер то нема ко ни да уради види обиђи маторог па сад шта ћеш му тако му је осуђено да живи, можда и он сам томе није (крив) ја знам да Га сви искоришћавају али нека то раде неће се аснити од тога. Поздрави све наше Миломира (Милоша) Радојку, и све остале моје пријатеље а непријатеље сажалавам зато што су бедни.

много те воли брат.

26. XII 1941 Год.

Тата!

Пишем ти неколико часова пред смрт, шта ћеш тако је морало бити. Види те Млађа по сваку цену пустите ако то не

учините већ се и он стреља. Имање које ти имаш уради по својој вољи. Али једно те саветујем да га оставиш Здравковој деци Мици и Миљци јер већих пријатеља нећеш имати од њих а они су и до сада то доказали. Они ће те опрати окупати умијесити итд. то је мој савет а ти како хоћеш и ово ти пишем при чистој савести.

Љуби ти руку син Драган.²⁹

ИРИЖАНИН Мијаила НИКОЈА, земљорадник, рођен 1911. у Прељини; борац сеоске партизанске милиције; борац Љубићког батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ЈОВАНОВИЋ Милосава ЖИВОТА, земљорадник, рођен 1920. у Прељини; борац Љубићког батаљона; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ЈОВАНОВИЋ Будимира МИЈОРАД, земљорадник, рођен 1909. у Прељини; борац сеоске партизанске милиције; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ЈОВАШЕВИЋ Велимира ЂОРЂЕ, земљорадник, рођен 1903. у Прељини; борац сеоске партизанске милиције; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ЈОВАШЕВИЋ Драгише МИЈГУН, земљорадник, рођен 1912. у Прељини; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали Чачку 11. децембра 1941.

ЈОВАШЕВИЋ Милутина МЛАДЕН, столар, рођен 1917. у Прељини; борац сеоске партизанске милиције; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

КАЛУЂЕРОВИЋ Недељка АЛЕКСИЈЕ, земљорадник, рођен 1913. у Прељини; члан КПЈ; десетар у Петој чети Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

МАНОЈЛОВИЋ Стевана ГАВРИЛО, столар, рођен 1921. у Пожеги (Ужичкој), живео у Прељини; борац Љубићког батаљона

на; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

МАРЈАНОВИЋ Сава РАДОШ, радиомеханичар, рођен 1917. у Прељини; члан КПЈ; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

МИЈАИЈОВИЋ Владимира МИЈОСАВ, земљорадник, рођен 1923. у Прељини; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

МИЈШЋЕВИЋ Миладина МИЈИЋ, земљорадник, рођен 1903. у Прељини; борац сеоске партизанске милиције; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ПЕЧЕНКОВИЋ Божа ВОЈМИР, земљорадник, рођен 1911. у Прељини; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали Чачку 11. децембра 1941.

РАДОЈЕВИЋ Љубормира МИЈШВОЈЕ, земљорадник, рођен 1902. у Прељини; борац сеоске партизанске милиције; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

РИСТОВИЋ Сава МИЈУТИН-ЈУНЕ, земљорадник, рођен 1914. у Прељини; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали код ВТЗ у Чачку 11. децембра 1941.

СЛАВКОВИЋ Божа МИЛОРАД, земљорадник, рођен 1910. у Прељини; борац сеоске партизанске милиције; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ТАНАСКОВИЋ Сретена ВЕЛИМИР, благајник општине, рођен 1897. у Прељини; члан НОО; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ТОМАШЕВИЋ Милана РАДОСАВ, земљорадник, рођен 1910. у Прељини; борац сеоске милиције; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ТОПАЛОВИЋ Павла ИЛИЈА, земљорадник, рођен 1924. у Прељини; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 11. децембра 1941.

ТОПАЛОВИЋ Владимира МЛАДЕН, столар, рођен 1903. у Прељини; борац сеоске партизанске милиције; ухватили га четници и предали Немцима који су га стрељали 11. децембра 1941.

ТОПАЛОВИЋ Лазара РАДОСАВ, земљорадник, рођен 1885. у Прељини; носилац Албанске споменице и Карађорђевог звезде; партизански мобилни официр; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 16. децембра 1941.

НЕКА ВИДЕ ДА СУ УБИЛИ ЧОВЕКА

Чича Радосава Топаловић из Прељине, окупација земље 1941. године затекла је у чину резервног мајора. Стари ратник прошао је слободарске борбе од 1912. до пред крај победоносне 1918. Године. За јунаштво и умешност у командовању јединицом, у историјској церској бици млади официр одликован је највећим одликовањем - Карађорђевог звездом с мачевима. Потом је земљом завладала пустош. Међу многим који су се по одлуци Српске Врховне команде верали по Гудурама подносећи албанску Голготу био је и Топаловић. Глад и несаница, слаба одевеност и исцрпеност, коју су доносили даноноћни усиљени маршеви - само су разбуктали слободарско срце у Грудима младог ратника. Када су у бројним јуришима, подржаваним артиљеријском канонадом, српска и савезничка француска војска отвориле брежу на солунском фронту, Топаловић је са војском ослободилаца крајем 1918. Године, стигао у родно село у чину резервног капетана II класе, а на Грудима му се, поред других, пресијавале и две Карађорђевог звезде с мачевима...

Радикале је подржавала монархија, па је стога било тешко с њима изаћи на крај. У селу је настало комешање. Радикали на своју листу за председника општине изабраше августа 1923. Године Јарослава Раковића, а демократе Радосава. На изборима победише демократи са 13 Гласова више.

Као председник општине, ратник се потврдио својом честитошћу. Њему власт није „ударила у Главу“. Бринуо се о сиротињи превазилажећи ситне политичке страсти...

На јавним скуповима смогао је снаге да у својим говорима жестоко напада политику Карађорђевића:

- Ми се нисмо, у задњим ратовима, борили за овакву ЈуГославију... Надали смо се даће у новој домовини сваком поштенom човеку бити заГарантована пуна слобода... Овим што се данас чини са народом, изневерени су идеали, за које је толико жртва пало и крви проливано.

Највећу озлојеђеност и разочарење доживео је у време диктатуре Генерала Петра Живковића...

Када су, после априлскоГ слома 1941. Године, Немци поново окупирали земљу, на челу староГ ратника појавила се нова бора. У кући је имао два војника. Убрзо је избио устанак. Једног дана устаничке ране јесени синови Миленко и Милија обратиле се оцу:

- Оцо, ми одлучисмо да ступимо у партизане.

- Нека вам је са срећом, синови моји!

Нешто касније, крајем септембра, у кућу бануше четнички официри ПредраГ Раковић и радиша Чековић.

- Ми навратили до тебе, чика Радосаве, да мало поразГоварамо - оГласи се Раковић.

- А којим добром? - упита домаћин, иако је предосећао њихове намере.

- Ти си стари ратник. Борио се под командом деде нашег младоГ краља, који сада из Лондона руководи борбом своје војске у отаџбини...

Не моГавши да се стрпи, домаћин упаде у реч:

- ЊеГов деда је делио зло и добро са својим војницима, а није као унук му склањао задњицу у иностранство, препуштајући народ самом себи...

- ДруГа су сад времена, чика Радосаве. Ми знамо за твоје заслуге у прошлом рату, па ти из поштовања нудимо да будеш представник наше равноГорске власти - покушавао је Чековић да поколеба саГоворника.

- Ви, Господо, знате да су ми синови у партизанима. Ја не желим да се одвајам од своје деце. Зато сам одлучио да припаднем њима и покрету за који су се они определили...

Видевши да им не вреди узалуд губити време, официри одоше, упозоравајући домаћина на последице збоГ Гажења војничке и официрске заклетве...

Крајем новембра 1941. године разбијена је војска ослободилаца. То староГ ратника није обесхрабрило. Често је, бодрећи пријатеље, Говорио:

- Ими смо у прошлом рату одступали преко Албаније, па смо, опет, уз помоћ савезника покорили Швабе...

ЈедноГ дана, почетком децембра, Немци упадоше у кућу Раденка Топаловића.

- Јеси ли ти Радосав Топаловић? - питао је Немац на српском језику.

- Ја сам Раденко Топаловић, а не Радосав.

- Где је Радосав?

- Ено Га код куће.

истог дана ухапшише Радосава, са сином Миленком и спроведоше у сеоски затвор. На интервенцију Лекса Јовашевића, ранијеГ политичкоГ ривала, а сада окупаторскоГ слуГе, обојицу предадоше преком војном суду који је судио партизанским затвореницима у просторијама Војно-техничкоГ завода у Чачку. Међу стотинама заточеника који су чекали на ред да им се изрекне пресуда, својом седом косом, поодмаклим Годинама и непосредношћу с којом је успостављао контакте, истицала се ова старина, пленећи измучене душе несрећника. За дуГих хладних зимских ноћи, испуњених реским штектањем митраљеских рафала, којима су ношени њихови на смрт осуђени саборци, стари ратник Говорио је приповедачким даром о преласку српске војске преко Албаније, пробоју СолунскоГ фронта и ослобођењу и уједињењу Југославије.

Својом хладнокрвношћу, ведрином духа и вером у освит слободе, показивао је да се не плаши ни суда, ни смрти...

На првом суђењу, зато што им не рече своје функције у партизанима, а и збоГ Година би пуштен на слободу. На њеГову несрећу, пролазећи поред црквене порте сусрете се са резервним мајором Милисавом Бојовићем-ГлишиЈгем, који бејаше у пратњи двојице четника.

- Радосаве, Где си то ти кренуо? - питао је мајор.

- Ја пошао кући.

- Ако те је пустио?

- Пустио ме преки суд.

- Један од нас двојице жив из Чачка неће изаћи, да знаш!

- претио је Милисав.

Убрзо Га је код кафане „Моравица“ сУстиГла четничка паТрола и привела преком суду. Изречена му је смртна пресуда...

Нашавши се у Групи Ц, коју су сачињавали на смрт осуђе-ни, он је опет заблистао свом снпгом јарке светлости која је тако снажно избијала из њеГовоГ широкоГ срца слободарскоГ. Иза жичане оgrade обраЈши се речима надахнућа:

- Нас ће стрељати, али сунце слободе ће, ипак, једноГ да-на, као и раније што је бивало, засијати нашоМ домовином...

Дошао је кобни 16. дефембар 1941. Године, када Га, у препо-дневним часовима, са Групом осуђеника, изведеше на смртну стазу.

Који час раније, беше се обријао. Пресвукао нову белу ко-шуљу. Ставио шајкачу на Главу. Неколико пута се поГледао на оГледало, дотерујући се како би што боље изГледао.

- Шта се, чича, толико дотерујеш кад знаш шта нас ускоро очекује? - питао је један омладинац.

- Нека, синко, виде Немци да су убили човека - хладнокрв-но одГовори старина.

На челу колоне, везан телефонском жицом уз своГа ком-шију Велимира Танасковића, Газио је чврстим војничким кора-ком, уздтнуте главе и поносног погледа.

ЊеГово Гордо држање пред непријатељем и јуначка смрт оставили су снажан утисак на мноГе који су наредних дана од-вођени на стрељање.

Пре самртноГ плутона, колоном се заорише речи сетне ме-лодије:

*„ЗбоГом, мила домовино,
збоГом роде мој,
за те само и слободу,
дадох живот свој...”*

Тако је у 73. Години престало да куца слободарско срце Ра-досава Топаловића, резервноГ мајора и носиоца 12 ратних одли-ковања.²⁹¹”

АНДРИЋ. Радивоја ДОБРИВОЈЕ, земљорадник, рођен 1920. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четни-ци и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ИГЊАТОВИЋ Радосава ВОЈКО, земљорадник, рођен 1911. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ИГЊАТОВИЋ Љубисава ДУШАН, земљорадник, рођен 1906. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су стрељали 28. децембра 1941.

МИЛОВАНОВИЋ Глигорија ДРАГОМИР, учитељ, рођен 1921. у Пријевору; члан КПЈ; организатор устанка у чачанском крају; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

МИЛОВАНОВИЋ Глигорија МИЛОЈКО, земљорадник, рођен 1922. у Пријевору; члан СКОЈ-а; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

РАНКОВИЋ Војина ЖИВОЈИН, кројач, рођен 1919. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ТОМИЋ Милана МИЛИЈА, рударски радник, рођен 1919. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ТОМИЋ Милана МИЛИСАВ, земљорадник, рођен 1921. у Пријевору; члан СКОЈ-а, десетар Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ТОМИЋ Љубисава ЈОВАН, земљорадник, рођен 1903. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

БОЈОВИЋ-ТРНИНИЋ Матије БУРЂЕ-ЋУКА, земљорадник, рођен 1921. у Прислоници; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ЈОВАНОВИЋ Милете МИЛАН, земљорадник, рођен 1921. у Прислоници; борац Љубићког батаљона; ухва-

тили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

НИКОЛИЋ Радосава РАДИША, земљорадник, рођен 1917. у Прислоници; водник у Петој чети; Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

РАДОВАНОВИЋ Теодосија ЉУБИША, земљорадник, рођен 1923. у Прислоници; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

РАКИЋЕВИЋ Драгослава РАНИСЛАВ, земљорадник, рођен 1923. у Прислоници; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ЈОВАНОВИЋ Љубомира БОГИЋ, земљорадник, рођен 1913. у Ракови; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 12. децембра 1941.

КРУПЕЖ Милована БОЖИДАР, земљорадник, рођен 1910. у Ракови; члан НОО; борац Љубићког батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 16. децембра 1941.

ХРАБРОСТ МАЈКЕ ДРАГИНЕ

Била је Маја - Драгина, храбра, поносита и достојанствена до краја живота. Сва злостављања и малтретирања од стране Немаца, полиције и четника поднела је без роптања. Само једном је смола снаге и, као мајка, молила попа Булића, који је тада био са Немцима и четницима у познатом преком суду у

ИГЊАТОВИЋ Љубисава ДУШАН, земљорадник, рођен 1906. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су стрељали 28. децембра 1941.

МИЛОВАНОВИЋ Глигорија ДРАГОМИР, учитељ, рођен 1921. у Пријевору; члан КПЈ; организатор устанка у чачанском крају; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

МИЛОВАНОВИЋ Глигорија МИЛОЈКО, земљорадник, рођен 1922. у Пријевору; члан СКОЈ-а; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

РАНКОВИЋ Војина ЖИВОЈИН, кројач, рођен 1919. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ТОМИЋ Милана МИЛИЈА, рударски радник, рођен 1919. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ТОМИЋ Милана МИЛИСАВ, земљорадник, рођен 1921. у Пријевору; члан СКОЈ-а, десетар Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ТОМИЋ Љубисава ЈОВАН, земљорадник, рођен 1903. у Пријевору; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

БОЈОВИЋ-ТРНИНИЋ Матије ТУРЂЕ-ЂУКА, земљорадник, рођен 1921. у Прислоници; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ЈОВАНОВИЋ Милете МИЛАН, земљорадник, рођен 1921. у Прислоници; борац Љубићког батаљона; ухва-

тили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

НИКОЛИЋ Радосава РАДИША, земљорадник, рођен 1917. у Прислоници; водник у Петој чети; Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

РАДОВАНОВИЋ Теодосија ЉУБИША, земљорадник, рођен 1923. у Прислоници; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

РАКИЋЕВИЋ Драгослава РАНИСЛАВ, земљорадник, рођен 1923. у Прислоници; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ЈОВАНОВИЋ Љубомира БОГИЋ, земљорадник, рођен 1913. у Ракови; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 12. децембра 1941.

КРУПЕЖ Милована БОЖИДАР, земљорадник, рођен 1910. у Ракови; члан НОО; борац Љубићког батаљона; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 16. децембра 1941.

ХРАБРОСТ МАЈКЕ ДРАГИНЕ

Била је Маја - Драгина, храбра, поносита и достојанствена до краја живота. Сва злостављања и малтретирања од стране Немаца, полиције и четника поднела је без роптања. Само једном је смола снаге и, као мајка, молила попа Булића, који је тада био са Немцима и четницима у познатом преком суду у

Крупез Драгина

Чачку, да поштеди живот њеном сину Божу кога су на превару заробили четници и предали Немцима. Издржала је, запрепаши? Гена, одговор попа Булић, да према свима који су против немаца неће имати милости па ни према њеном сину, и закључио: „дајем ти реч - стрељаћемо ти сина." После неколико дана мајка је сазнала да је поп Булић испунио своје претње и своју дату реч, и да је њен син Божо стрељан код Војног завода у Чачку. Од тада, мајка Драгина није више ишла у цркву, нити је веровала поповима. Између осталоГ, оставила је аманет да је, кад умре, сахране без свештеника.

Други пут, када су јој четници ухватили сина Живка и затворила Га у италу Ђуракића у Љубићу осудивши Га, како су они рекли, на смрт стругањем, отац Милован је отишао у Љубић да моли четнике да му ослободе сина, али су они и њеГа задржали у затвору. Онда се мајка обратила четничком старешини са молбом да јој ослободи сина и мужа. Тај четнички старешина предложио је мајци Драгини неку врсту трампе, то јест да ће пустити њениГ мужа и сина Живка под условом да у замену за њих мајка доведе познатоГ комунисту сина Славка. У међувремену, једна партизанска јединица разбила је четнике на Љубићу и тако ослободила заробљенике.

Колико сам пута, ноћу, чуо мајку Драгину како тихо, ГОТОВО шапатам, дозива изГинуле синове, и то редом сву четворицу: „Божо, Славко, Живко, Милићу, синови моји, храно моја". Па онда као да појединачно разГовара са сваким од њих.

„Божо, сине мој, ку?и моја, рано си се уозбиљио. Рано си почео да бринеш о кући, о свима нама. Убише ме дуимани а да те није оженила мајка. Молила сам попа Були?га, уместо свадбе, да те бар сахранимо к'о човека. Ни то ми није дозволио. Крвник, поп антихрист, земља му кости истурила дабоГда."

„Славко, славо моја. Пркоси и поносу, мајке и целе породице, сад кад си завршио све школе и студије, уместо да ствараиш породицу и бринеш о мајци и себи, морао си да се бориш за свој живот и живот других људи. Уместо да као мајка припремам свадбу за твоју женидбу, ја се распитујем Где си поГинуо. Оти-

шао си, сине, са овог свеша, а да ни мајка не зна ни где ши косиш остадоше."

„Сине Живко, узданицо моја, погибе, сине, а да ниси стигао ни да се поиграш са својим малим сином батом. остаде ти син сироче а да није ни запамтио твој лик."

„Милићу, мили сине, дете моје, коме си ти сметао, па зар је и тебе, тако малоГ дечака, неко могао да убије. кажу ми да си поГинуо неГде у босни, али нико тачно не зна, или зна а неће да каже место Где почиваш, да те мајка обиђе."

„Не бојте се, децо моја, нећу јавно плакати и кукати. Нећу дозволити душманима да лидују. Разговараћу са вама овако тајно ноћу. Бићу храбра, остаћу ваша мајка."

И остала је *Маја* - Драгина храбра, ноносите и достојанствена до краја живота.

Желео бих да кажем да сам ове речи које је изговорила мајка *Маја*, ноћу, док су остали спавали, запамтио и носим у себи читавог живота. Сада, када сам их ставио на папир, осећам велико олакшање и растерећење, јер то није више само моја тајна, осећам да сам то пренео и на друге.

Дирљив је био одговор *Маје* - Драгине када су је људи из Савеза бораца убеђивали да треба да поднесе молбу за добијање породичне пензије, тј. инвалиднине, за изгинуле синове. Одбила је то рекавши да њена деца нису гинула да би она то касније наплаћивала. То се не може никада и ничим платити и наплатити.

Умрла је тихо, као што је - живела, 25. фебруара 1975. године.

КРУПЕЖ Здравка ЖИВОТА, земљорадник, рођен 1917. у Ракови; борац Љубићког батаљона; заробили га четници код Ивањице и предали Немцима, који су га стрељали 16. децембра 1941.

РИСТАНОВИЋ Видосава БРАНИСЛАВ, земљорадник, рођен 1922. у Ракови; борац Љубићког батаљона; заробили га четници код Ивањице и предали Немцима, који су га стрељали код ВТЗ у Чачку 16. децембра 1941.

РИСТАНОВИЋ Петра ВОЈИСЛАВ, земљорадник, рођен 1898. у Ракови; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га обесили у затвору у Чачку у децембру 1941.

РИСТАНОВИЋ Војислава МИЛУТИН, земљорадник, рођен 1921. у Ракови; борац Љубићког батаљона; заробили га четници у Парменцу и предали Немцима, који су га стрељали 16. децембра 1941.

ЧАРАПИЋ Милоја РАДИВОЈЕ, пољопривредни техничар, рођен 1918. у Ракови; члан СКОЈ-а; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ЧАРАПИЋ Тодора МИХАИЛО, земљорадник, рођен 1910. у Ракови; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 26. децембра 1941.

СРЋИЋ Пантелије МИЛУТИН, земљорадник, рођен 1917. у Рошцима; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ДОМАНОВИЋ Чедомира СРЕЋКО, земљорадник, рођен 1923. у Соколићима; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

НЕДИЋ Петра МИЛАН, земљорадник, рођен 1878. у Трбушанима; сарадник НОП-а; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали децембра 1941.

САВИЋ Душана ЛЕПОСАВА - ЛЕПА, домаћица, рођена 1924. у Трбушанима; члан СКОЈ-а; радила са омладином и пружала помоћ НОП-у; ухватили га четници и предали Немцима, који су је стрељали 27. децембра 1941.

УЗАЛУД ГУБИТЕ ВРЕМЕ

Једног прохладног децембарскоГ дана у средиште четничке страже четник Радослав Јовановић, с пушком на Готовс, приведе једну девојку. Вунене чарапе и поцепани опанци, а на Глави бела марама, док су дебели вунени џемпер и ткана сукња штитили тело од мраза.

Прозебла и уморна, помодрела у лицу, дуго ћуташе у соби командира страже. Кратком разГовору, који је претходио са-слушању, као да није придавала неки значај.

- Ево једне црвене птице - уместо рапорта пожурите да са-опити стражар.

Милован Павловић, командир страже, и Велибор Стаменић узалуд су покушавали да у току ислеђивања је наведу на странпутицу.

- Лепосава, буди паметна - паће се све добро завршити - поче блаГим тоном Милован.

- Није потребно да ме ви учите памети! - одбруси Лепосава.

- Ако нам кажеш шта те будемо питали, пустићемо те кући.

- Узалуд, Губите време. Ништа вам нећу рећи.

- Ако проГовориш, вратићемо те мајци.

- Немојте се ви о томе старати.

- Где су се повукли партизани?

- То је наша ствар.

- Ако се покајеш збоГ одласка у партизана, бићеш слободна.

- Нема те силе којаби ме натерала да скренем с пута којим сам пошла.

- Шта би радила, ако бисмо те пустили кући?

- Поново бих отишла у партизана.

- Па шта онда да радимо са тобом?

- Ви сте ме заробили, па чините шта хоћете.

- Ако те убијемо?

- Није важно. СиГурно је да нас све не можете уништити.

Кад виде да је даља истраГа бесмислена, командир одлучи да је са Групом партизана преда Немцима, преком војном суду у Војнотехничком заводу у Чачку...

У току дана док је била у сеоском затвору, Лепосава је непрекидно певала борбене песме. Свим срцем се уносила у песму.

*„Партизан сам, тим се дичим,
То не може бити свак.
Умријети за слободу,
Може само див јунак...”*

За време док је певала није се обазирала око себе. Поглед је усмерила негде далеко. Неодређено. Из ње је избијала нека чудна и неодређена снага. Као да је у мислима налазила у колони са својим „Гребићима”.

Пошто је спроведена у Чачак, дуго су касније четници помињали њене речи и њено држање. СиГурност њену и одлучност, која им је уливала страх, несигурност у исправност четничког пута.

И пред љотићевцима у Чачку, певала је Лепосава, са истим заносом и жаром. Звучале су њене речи као химна:

*„Црвен је Исток и Запад,
Црвен је Север и Југ,
Корази тутње у напад,
Напред! уз друга је друГ!...”*

Неколико дана је прошло, док је Лепосава дошла на ред за саслушање. За све то време бодрила је затворенике, храбрила их и уливала самопоуздање.

- Не бојте се, друГови! Наши су ослободили Санџак. Најважније је не клонуту духом...

ЈедноГ јутра у затворску ћелију упаде стражар. Поче прозивати. Усписку, из којеГ је вршен прозив, налазило се само једно женско име: Лепосава Савић.

При изГовору њеноГ имена, стражар повиси тон и посебно наГласи.

Са суђења се вратила око тринаест часова. По њеном држању се није могло закључити како је прошла.

- Здраво, друГови!

- Како прође? - питао је један од затвореника.

- Осудише ме на смрт стрељањем.

Сви занемеше. А она, као за себе, онако, тихим Гласом, не обраћајући се посебно никоме, изусту;

- Младости моја, тебе ми је жао!

ЦелоГ дана као да се журила да од смрти уграби који тренутак више. Обасипала је стражаре бујицом прекора и презира. Са посебном жестином се беше окомила на љотићевце:

- Ми једини знамо за шта се боримо! - добацивала је стражару...

Тога јутра, двадесет осмог децембра изведена је на стрељање Група од двадесет седам осуђених на смрт. Спровођени су у паровима. Десна рука једноГ, везана је за леву руку друГоГ осуђеника. Жица од телефонскоГ кабла дубоко се упила у тело. Лепосаву и Властимира Тодоровића, из Трбушана везаше заједно. Једно за друГо.

Неколико часова пре њиховоГ извођења, пет затвореника је са будацима и лопатама доведено на место Где ће се обавити стрељање. Са њима је био и Милутин Божанић из Пријевора. Ови осуђеници су копали раке. Широке и плитке у подводном терену. Масовно убијање не даваше довољно времена ни раке прописне да се ископају.

На дати знак - продоран звиждук пиштаљке, осуђеници који су копали раке прекидоше свој мукотрпни посао. Са алатом на рамену, повукоше се са места Где су до тада копали. Када их они везани у колони спазише, настаде комешање. Чуше се и јауци и кукњава.

- Јесте ли нам вечну кућу направили? - питала је Лепосава.

Недићевци, који су спроводили ову колону осуђених на смрт, почеше Кундацима ударати и Гурати ускомешану колону.

- Напијте се наше крви, Гадови! - пркосила је Лепосава.

Најближи стражар ју је ударио кундаком. Лепосава посрну. Па затим узвикну:

- Живела слобода!... Наша ће бити победа!...

Само неколико тренутака касније рафали из аутоматског оружја оГласише да је извршено стрељање још једне Групе затвореника из Војно-техничкоГ завода. Ко зна које по реду. СлуГе окупатора извршиле су Гнусне злочине стрељања, а Немци су само посматрали и зверски чин забележили фото-камером.

Везани, онако како су у колони били, срушили су се у јаму, а врела црвена крв натапала је промрзлу и хладну земљу.

Тако се уГаси живот лепе скојевке Лепосаве. Децембарска студен и снежни покривач ТОГ јутра прекидоше пут и сасеоконше младост која тек беше на помолу.³⁰

СТАМЕНИЋ. Јована ДРАГОЉУБ, машин-
бравар, рођен 1909. у Трбушанима; борац Љубић-
ког батаљона; ухватили га четници и предали
Немцима, који су га стрељали 27. децембра 1941.

ТОДОРОВИЋ. Радосава ВЛАСТИМИР-ЈІА-
ЦО, службеник, рођен 1913. у Трбушанима; члан
КПЈ; секретар НОО, борац Љубићког батаљона; ухватили га чет-
ници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ТРНАВЦИ

НЕНАДИЋ Гвоздена СЛОБОДАН, опанчар, рођен 1915. у
Атеници; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и пре-
дали Немцима, који су га стрељали 10. децембра 1941.

АЛБИЋ Миленка ДРАГИША, земљорадник, рођен 1905. у
Бањици; члан КПЈ; борац Трнавског батаљона, заробили га чет-
ници и предали Немцима, који су га стрељали 20. децембра 1941.

ЈОВАНОВИЋ Радомира МИЛАН, кројач,
рођен 1910. у Бањици, члан КПЈ од 1936; борац
Трнавског батаљона; заменик комесара Четврте
трнавске чете; ухваћен и стрељан од Немаца 20.
јануара 1942.

РАДОВАНОВИЋ Витора ВИЛОТИЈЕ, зе-
мљорадник, рођен 1924. у Бањици; борац Трнавског батаљона;
ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 18.
децембра 1941.

РАДОВАНОВИЋ Ђунисија КУЗМАН, земљорадник, рођен
1912. у Бањици; борац Трнавског батаљона; у октобру 1941. при-
падник градске милиције у Чачку; ухватили га четници и преда-
ли Немцима, који су га стрељали 23. децембра 1941.

РАЈИЋ Сретена ДРАГОМИР, земљорадник,
рођен 1908. у Бањици; водник Трнавског батаљо-
на; ухватили га четници и предали Немцима, ко-
ји су га стрељали 21. децембра 1941.

СИМОВИЋ Милојка ЉУБИСАВ, земљорадник, рођен 1919. у Бањици; водник Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима који су га стрељали 21. децембра 1941.

МАРИЋ Боја БОГОЉУБ, земљорадник, рођен 1909. у Жаочанима; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима који су га стрељали 26. децембра 1941.

БОГИЋЕВИЋ Драгише МИЈАН, земљорадник, рођен 1922. у Жежевици; члан СКОЈ-а; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима који су га стрељали у децембру 1941.

БОШКОВИЋ Младомира МИЛАДИН, земљорадник, рођен 1903. у Жежевици; члан КПЈ; борац Трнавског батаљона; одборник НОО; ухватили га четници и предали Немцима који су га стрељали 28. децембра 1941.

Као да је осећао злу судбину четири дана пре стрељања, када су их приморали да се предају Немцима, написао је опроштајно писмо својима.

МАТЕРИЦЕ ЦРНИ ДАНИ 1941. ГОДИНЕ

*Збогом отац бра? То да вам је
богом просто, поведите рачуна
о мојој сиротињи.
ЗбоГом Наталија да ти је БОГОМ просто.
Чувај децу немој да се деца свађају.
Миленко, Томо и Босо слушајте
мајку немој да се дружите са сваким.
Остали сте без оца.
Ви сте мали, ја вам желим,
сваку срећу, будите стрпљиви
по тужби сам пропо.*

*ЗбоГом синовци, опростите,
Наталија и по друГи пут
немој да се освете душмани,*

*води рачуна о деци и о кући.
многа вас поздравља ваш никад
ненаљућен Миладин.*

*Поздрав Мијалку нек опрости,
Томо да будеш добар човек,
и ти Миленко води рачуна о Боси
и Тому то ви је аманет.
Аманет Наталији и деци
да не буду лопови, да не лажу,
да не пањају, да не убијају,
да воде рачуна с ким се пријатеље,
да будете добри радници,
не дозволите да вас нико не
нишани прстом.*

*Да слушате Радослава
подај њему оно ти знаш
поздрав браћу, сестре и пријатеље
и комшилук, ублажите моју породицу.*

*Радославе буди расположен
води рачуна о твојем здрављу
Наталија води рачуна о твојем
здрављу, јер од тебе зависи
моја породица.*

*Немој да се ништа плашите
нисам вам оставио рђава дела.
ЗбоГом да вам је БОГОМ просто.
Поздрав оца нека опрости,
расположите се само
и ја сам расположен.*

Јежевица, 24. децембра 1941. год.

Поздрав од Миладина БОШКОВИЋА³¹

ВЕСЕЛИНОВИЋ Јевта УРОШ, земљорадник, рођен 1899. у
Јежевици; члан КПЈ; одборник НОО; борац Трнавског батаљона;

командир сеоске партизанске милиције у Жежевици; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

КРСТИЋ Војимира БОГОЉУБ, земљорадник, рођен 1905. у Жежевици; сарадник НОП-а; одборник НОО; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Велисава МЛАЂЕН, земљорадник, рођен 1904. у Жежевици; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 27. децембра 1941.

ВУКОВИЋ Миливоја ДРАГОЉУБ, радник, рођен 1921. у Јездини; члан СКОЈ-а; радио у партизанској Команди места у Чачку; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 14. децембра 1941.

ЈЕВРЕМОВИЋ Душана МИЛОЈЕ, земљорадник, рођен 1912. у Јездини; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 29. децембра 1941.

ЈОСИПОВИЋ Алексија РАДОМИР, радник, рођен 1910. у Јездини; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

МАРКОВИЋ Тихомира РАДОСЛАВ, столар, рођен 1920. у Јездини; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

СТЕФАНОВИЋ Антонија СЛАВОМИР, земљорадник, рођен 1906. у Јездини; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 28. децембра 1941.

ПРЕЛИЋ Светислава МИОДРАГ, трговачки помоћник, рођен 1920. у Бањици, живео у Кулиновцима; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 27. децембра 1941.

ВЛАСТЕЛИЦА Михаила БОГДАН, земљорадник, рођен 1895. у Липници; члан КПЈ; одборник НОО; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 27. децембра 1941.

ВУЈОВИЋ Богосава СИМЕУН, земљорадник, рођен 1912. у Липници; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ДЕЛИЋ Симеуна ДРАГИЋ, земљорадник, рођен 1874. у Липници; симпатизер НОП-а; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали децембра 1941.

ЈОКСИЋ Вићентија БРАНИСЛАВ, земљорадник, рођен 1875. у Липници; сарадник НОП-а; одборник НОО; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 26. децембра 1941.

ЈОКСИЋ Бранислава СТАНИМИР, земљорадник, рођен 1910. у Липници; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 25. децембра 1941.

СЛАВКОВИЋ Филипа СИБИН, земљорадник, рођен 1911. у Липници; водник Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 25. децембра 1941.

ЋЕНДИЋ Милинка РАДОЈИЦА, земљорадник, рођен 1903. у Липници; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали децембра 1941.

ДОБРИЧИЋ Милете ДРАГОЉУБ, радник, рођен 1895. у Лозници; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 12. децембра 1941.

ЖИВАНОВИЋ Драгића СРЕЋКО, земљорадник, рођен 1900. у Лозници борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 12 децембра 1941.

ЖИВАНОВИЋ Срећка МОМЧИЛО, рођен 1917. у Лозници; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 8. децембра 1941.

ОБРЕНОВИЋ Милоша НЕДЕЉКО, радник, рођен 1914. у Лозници; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 12. децембра 1941.

ПАЛАЛИЋ Велимира БОГОЉУБ, столар, рођен 1912. у Лозници; борац Трнавског батаљона; командир сеоске милиције; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 12. децембра 1941.

ДАМБУОВИЋ. Петра КРСТИВОЈЕ, пекар, рођен 1925. у Мршинцима; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ГРУЈОВИЋ Вукомана МИЛУТИН, пинтер, рођен 1907. у Парменцу; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 9. децембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Богољуба МИЛИСАВ, учитељ, рођен 1918. у Парменцу; члан КПЈ; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали код ВТЗ у Чачку 22. децембра 1941.

МАРКОВИЋ Перише МИРКО; машинбравар, рођен 1920. у Ртарима, живео у Придворици; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 9. де-

Д1 ^ Г1
||Д|, Јк
|Н П г јН
ШвШКУ/Ш

ВЛАСТЕЛИЦА Добросава МИЛИВОЈЕ, земљорадник, рођен 1922. у Рајцу; борац Трнавског батаљона; стрељали га Немци 28. децембра 1941.

ЛУКИЋ Драгомира ДОБРИВОЈЕ, земљорадник, рођен 1921. у Рајцу; борац трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

МАРТАЋ Велимира МИЋА, земљорадник, рођен 1899. у Рајцу; члан КПЈ; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 27. децембра 1941.

МАЦАРЕВИЋ Ђурђа МИЈАЛКО, земљорадник, рођен 1920. у Слатини; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ТУТУНОВИЋ Војимира ЉУБОМИР, земљорадник, рођен 1915. у Слатини; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ТУТУНОВИЋ Војимира РАДЕНКО, земљорадник, рођен 1919. у Слатини; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ЂОКОВИЋ Миљка МЛАДЕН, рођен 1919. у Трнави; члан СКОЈ-а; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

ЈАКОВЉЕВИЋ Милована МИЈАН, железничар, рођен 1903. у Трнави; члан КПЈ; борац Трнавског батаљона члан Градског НОО у Чачку; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 27. децембра 1941.

МИНИЋ Љубисава ЈОВАН, радник, рођен 1912. у Трнави; члан КПЈ; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

СТОЈИЋ Андрије МИЈАН-ВИТОМИР, земљорадник, рођен 1911. у Трнави; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

ШУТИЋ Милутина РАЈКО, ученик гимназије, рођен 1922. у Трнави; члан КПЈ; борац Трнавског батаљона; комесар чете ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 23. децембра 1941.

Рајка Шутића, истакнутог скојевца, четници и Немци изложише великим мукама. Мукама експерименталним. Оним из којих су настале све новије и језивије. Оне најсвирепије. А сва та тортура, свирепост и муке кроз које је пролазио, припремише младог партизана за смрт окрутну по свирепости - романтичну по начину умирања.

На челу групе осуђених на смрт, која је спровођена на стрељање, ишао је Рајко, везаних руку. Икао што је партизанској чети којој је био комесар, служио примером у свему, он опет, у овим стравичним тренуцима, бљесну свом снагом младалачког сјаја и обасја пут ка ракама, које ће само за тренутак касније бити испуњене лешевима и натопљене људском крвљу.

Из Рајкових очију су избијале искре Гнева и пркоса. Несаломљивом вољом и јуначким комунистичким срцем он запева последњу своју песму. Из снажног Грла одјекну мелодија Интернационале:

*„Устајте, ви земаљско робље,
Ви сужњи које мори Глад...”
То ће бити последњи
И одлучни, тешки бој.
Са Интернационалом
Слободу земљи свој...”*

Колона измрцварених осуђеника прихвати речи песме. Песму пркоса и поноса. Оне са којом су многи пре њих одлазили у

смрт. Песме коју злочинци узалуд покушаше ударцима да угуше. Пресекали су је реским иштектањем митраљеских рафала и плутонском палбом из пушака.

Тако је пао млади комесар партизанске чете. Као што је храбро водио борце своје чете, тако је храбро и увео у смрт осуђенике којима је био на челу.³²

ЧАЧАНИ

МИГРОВИЋ Сава РАТКО, студент права, рођен 1913. у Чачку; истакнути комуниста и један од организатора устанка у чачанском крају; секретар ОкружноГ комитета КПЈ за Чачак, а од 6. јула 1941. политички комесар ЧачанскоГ НОП одреда; ухватили Га четници у Јежевици 8. децембра 1941. и предали Немцима, који су Га обесили 11. децембра 1941. на тргу у Чачку, са когп је у току октобра 1941. позивао народ у борбу против окупатора и домаћих издајника; за народноГ хероја Југославије проглашен 25. септембра 1944.

Још у Гимназији пришао је радничком покрету. Био је секретар спортскоГ клуба „Борац“, у коме су се окупљали радници и напредни средњошколци. Био је активан и у друштву „Абрашевић“ и у УРС-овим синдикатима. Као студент права на Београдском универзитету био је председник АкционоГ одбора студената и учествовао је у раду радничких омладинских Група. Неколико пута је хапшен и мучен. Пред полицијом се увек добро држао.

Ратко је као секретар ОкружноГ комитета КПЈ за Чачак био један од најистакнутијих организатора устанка у том крају. Био је и први политички комесар ЧачанскоГ партизанскоГ одреда „Др Драгиша Мишовић“.

ЗбоГ изванрдне храбрости, успешно извођених акција у борбама за ослобођење територије ЧачанскоГ округа и одбране Чачка од четничкоГ напада, збоГ своје племенитости и великоГ ГоворничкоГ дара био је необично популаран и омиљен у народу. После ослобођења ГорњеГ Милановца, Чачка, Гуче и читавоГ слива Западне Мораве до Краљева, пред одредом су се налазили

крупни задаци. Требало је организовати позадину, створити органе народне власти, слати борце на Краљево у коме се окупатор био утврдио. Ратко је свуда стизао. Често је Говорио народу на великој пијаци у Чачку. ЊеГов ватрени Говор, пун вере у снаге народа, одржан на трГу пред постројеним партизанима који су одлазили на фронт код Краљева, слушали су подједнако пажљиво и партизани и окупљени народ: „Доћи ће дан када ћемо мрскоГ окупатора истерати из своје земље! Доћи ће дан победе, другови, дан када ћемо вебра чела моћи свакоме у очи да погледамо, дан када ће нам цело напредно човечанство рећи: хвала, показали сте како се треба борити за слободу!”

У друГој фази Прве непријатељске офанзиве продор Стотринаесте немачке пешадијске дивизије, довучене са источног фронта, био је брз, изненадан и незадржив. Морало се одступати. Међу онима који су остали у обручу био је и политички комесар ЧачанскоГ одреда Ратко Митровић. Слободну партизанску територију заузеле су јаке немачке снаГе, а партизани су се повукли према Санџаку у Босни. Ратко је пао у руке четницима код села Жежевице, у Трнавском срезу. Четници су Га предали Немцима. Немци су Га обесили о бандеру на чачанској пијаци, на којој је првих дана у ослобођеном Граду пламеним Говором позивао народ у борбу. Умро је херојски, пркосећи непријатељу...³³

Непознати песник је посветио ову песму вешању народноГ хероја Ратка МиШровића:

МАЈКА РАТКА КОМЕСАРА

Облачина једноГ дана,
Камен кваси киша ледна,
Улицама Града Чачка,
Некуд жури старка једна.

Пут је води до вешала,
На њима се њише неко.
Уморна је старка стала,
Ал' не види на далеко.

Облаци се тмурни свили,
А над њима вране круже.
„Код су данас обесили,
Кажу мајци, мили друже”

*„Сваки дан се неко њише,
Ко све да зна, мајко стара?
Чујем данас обесише
Неког Ратка комесара“.*

*Црна туга срце стисну
Да га Грозни бол не скоси.
Ту уздахну, само врисну:
„Ух, мајка му ручак носи.“*

*Ал, знај, Немче, звери љута,
Ја сам Ратка дичног мати.
Ти ми нећеш јаук чути,
Нити сузе сагледати“.*

*Три Године, кам на каму,
Ћутала је мајка стара
И чекала кроз осаму
Сина Ратка комесара.*

*Ћути, трпи, мајка стара
Док једнога лепог дана
Насрнуше као хајке
Силне чете партизана.*

*Пред њих мајка истрчала.
Сада сузе није крила.
Из прикрајка тихо јеца:
„Дођосте ли, деца мила“.*

*Задрхташе срца млада:
„Утри сузе, мајко мила,
Осветисмо по сто пута
Друга Ратка комесара“.³⁴*

РАДОСАВЉЕВИЋ Душана МОМЧИ-
Л10-МОЈ1Е, правник, рођен 1910. у Слатини,
живео у Чачку; секретар Среског комитета
КПЈ за срез трнавски; организатор устанка
у чачанском крају; први командант Чачан-
ског НОП одреда; ухватили га четници и
предали Немцима, који су га стрељали 1.
фебруара 1942.

срп
III

Херој на вешалима

Момчило-Моле Радосављевић рођен је у Слатини у трговачкој породици. Пошто му је отац Душан пропао као трговац и пошто је напустио породицу, његова мајка Косара са троје деце доселила се у Чачак. Гимназију је завршио у Чачку, а Правни факултет у Београду.

Као члан Комунистичке партије био је врло активан на факултету и непосредно пред Други светски рат постаје секретар СрескоГ комитета КПЈ за срез трнавски. У том својству, са Ратком Митровићем, такође чланом СрескоГ комитета именован је за команданта ЧачанскоГ НОП одреда 6. јула 1941.

Прво окупљање бораца било је у Стјенику 12. јула и са Групом партијских радника који су 20. јула дошли из Београда; убрзо је омасовљен Одред.

Већ 1. октобра Чачак је ослобођен, а Одред је имао четири батаљона, формираних по бившим срезовима (трнавски, љубићки, таковски и драГачевски). Постојале су и две чачанске чете и специјалне јединице (железничка чета, коњички ескадрин, бициклическа чета и артиљеријска батерија).

Учинио је све могуће да се избегне сукоб са равногорцима, чак је отишао код њих на преговоре, но није успео.

Водећи разговоре са Јованом Бојовићем, командантом ЈеличкоГ четничкоГ одреда, и са Гвозденом Шипетићем, двојицом часних бораца у борби против окупатора, за вођење заједничке борбе, Радосављевић је истицао и тражио од њих да четници сместа прекину иступања против партизана на својим зборовима и да партизане признају као војничку формацију, равноправну и сасвим легалну у народу. „Сигурно“, одговорили су Бајовић и Шипетић. „Како другачије и може бити?“ А Моле каже: „Па и може, од неких ваших“. „Ми одговарамо само за себе, а све друго од овога осуђујемо, као и ви“, узвратили су они. тог дана на планини су дошли борци ДраГачевске чете, да посете Трнавце. Слушали су и они све. Моле је, огорчен због многих подмуклих четничких поступака према партизанима, рекао онда, да је ту и питање одговорности за једно убиство: „Зашто су четници убили Војислава Пајића, заменика политичкоГ комесара ДраГачевске чете? Зашто су многи у дослуху са жандармима, које обавештавају о нашем кретању, а ови Немци? Имамо разлога да сумњамо да је тако прагено и кретање штаба нашеГ одреда, нападнутоГ од Немаца и жандарма код Горње Горевнице...“

„Видите”, наставио је Моле, „важно је да се заједнички боримо. Ми смо то хтели и у априлу. Комунисти воде партизански покрет, народноослободилачки, а у том покрету у нашим јединицама нису сви комунисти. То није битно. Чак има највише наших бораца који су са села. Суседи, често и кућа до куће, са онима уписаним у ваше, четничке мобилизацијске спискове. Чак и из једне куће, једне фамилије, једни су код вас, а једни код нас. Отац и син, брат и брат. И зар да они, због нечије издаје, пуцају једни у друге? Ми нисмо правили разлику ко је у партизанима а ко у четницима. Важна је борба. Ви славите рођендан краља, немамо ништа против. Ми имамо своје што славимо, зашто да имате ви нешто против? Како се заједно боре Енглези и Руси? Свак има своје. Верујем даћеи Америка усково ући у рат против Немачке, Јапана и других земаља уз њих. Најважније је срушити фашизам који прети свима. А сада да се опет вратим априлу. Као комунисти и патриоти пошли смо да се пријавимо најближој команди, да се као добровољци боримо против нападача, бунећи се што нас нису мобилисали. Команда у Ужичу нас је и тада одбила, као и друге наше на другим местима, а истовремено те исте команде издавале су на најкрвнији начин народ и земљу. Сада смо подигли народни устанак, јер га и народ хоће. Боримо се, гинемо. Ништа не чекамо. Доприносимо борби против фашизма коју води свет. И коме то смета? Само непријатељу. Имамо своје јединице, које се морају поштовати. То је најшири народни фронт. Ви имате своје, а не мешамо вам се. Ако нека нам нико не смета и потура штап у точкове”.

Моле се повукао са око 200 бораца и по одлуци ВрховноГ штаба требало је да се у Радобуђи прикупе борци који се повлаче и да се одржи слободна територија под командом Миленка КушиЉи. То нису прихватили ни Моле, ни Иавле Јакшић (командант Краљевског одреда). Моле је инсистирао да се врати у чачански крај, јер су му јединце ту остале док је Јакшић хтео да иде за својим борцима који су се већ повукли за Санџак.

Моле се вратио са двадесетак бораца и на планини Јелици, у сукобу са четницима, лакше је рањен у руку. Пошао је у Шрнавски срез, јер није знао шта се у међувремену догодило. Дошао је у Липницу код породице једноГ заробљеника, рачунајући да је ту са малом децом сиГурнији док успостави везе са руководством које је остало. Неко Га је проказао и равноГорци су Га

ухватили 29. децембра, предали Немцима који су га стрељали тек 1. фебруара 1942.

Мољу Радосављевићу нико није преживео рат. Брат Слободан и Молова супруга Вера стрељани су на Бањици; брат Милан-Миле Абаз, члан Главног штаба за Србију и организациони сектор СКОЈ-а за Србију, погинуо у борби код Прокупља 1944; мајку Косару заклали равногорци септембра 1943. Године. Тако је Готово ова породица затрвена.³⁴¹¹¹

Драгољуб Суботић

АЈБАХИРИ ФИНА, професор, рођен 1919. у Београду, живела у Чачку; сарадник НОП-а; стрељали је Немци 5. јануара 1942.

БОЖИЋ Драгутина АЛЕКСАНДАР, штампарски радник, рођен 1924. у Чачку; члан СКОЈ-а; борац Трнавског батаљона; стрељали га Немци у децембру 1941.

БОРАНИЈАШЕВИЋ Сима МАРКО, зидар, рођен 1914. у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрељали га Немци 21. децембра 1941.

БОШКОВИЋ Марка ВУКОЛА, трговац, рођен 1915. у Сјеници, живео у Чачку; сарадник НОП-а; ухватили га Немци и стрељали 3. децембра 1941.

ВЕЉОВИЋ Милана ДОБРОСАВ, земљорадник, рођен 1910. у Горачићима, живео у Чачку; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 21. децембра 1941.

ВИДИЋ Танасија МИЛОРАД, бравар, рођен 1921. у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрељали га Немци 7. децембра 1941.

ВУКОВИЋ Љубомира БОГОЉУБ, трговачки помоћник; рођен 1920. у Атеници, живео у Чачку; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у децембру 1941.

ГАРИЋ Николе КРУНИСЛАВ, радник, рођен 1911. у Сплиту, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрељали га Немци у Мишовића гају у Кулиновцима 4. децембра 1941.

ГОЉБЕРГ Феодора ИГОР, радник, рођен 1916. у Јекатеринбургу (Русија), живео у Чачку; борац Љубићког батаљона; стрељали га Немци 12. децембра 1941.

ЂУРЕТИЋ Тома ПЕТАР, судија, рођен 1912. у Голубовцима код Подгорице, живео у Гучи; члан Среског НОО у Гучи; борац Драгачевског батаљона; ухватили га четници у Губеревцима и предали љотићевцима у Гучи; стрељан 22. децембра 1941.

ЂУРОВИЋ Живка МИЛИВОЈЕ - ЦРНИ, радник, рођен 1914. у Даниловграду, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда, стрељали га Немци 21. децембра 1941.

ЈОВАНОВИЋ-ЦУКАВАЦ М. ПАНТЕЛИЈА - ПАНТО, пекар, рођен 1916. у Мочиоцима код Ивањице, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрељали га Немци 8. децембра 1941.

ЈОВАНОВИЋ Божидара СРЕТЕН - ЈЕВЕРИЦА, службеник, рођен 1914. у Чачку; борац Чачанског НОП одреда и интендант у партизанској болници у Чачку; стрељали га Немци 20. јануара 1942.

ЈОВАШЕВИЋ Сретена САВКО-ДУЛЕ, ученик учитељске школе, рођен 1925. у Марковици, живео у Чачку; члан СКОЈ-а од 1940; борац Драгачевског батаљона; стрељан 7. децембра 1941.

КАНДИЋ МИЛОМИР, рођен 1911. у Чачку; сарадник НОП-а; стрељали га Немци у децембру 1941.

КАРАПУЗОВИЋ Сулејмана САБРИЈА-ЗОНЕ, чистач ципела, рођен 1912. у Гостивару, живео у Чачку; борац Трнавског батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 25. децембра 1941.

КАРЛИЧИЋ Андрије СРЕТЕН, трговачки помоћник, рођен 1910. у Сјеници, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; извиђач противваздушне одбране; ухватили га љотићевци и предали Немцима, који су га стрељали у Мишовића гају у Кулиновцима 5. децембра 1941.

КАРЛИЧИЋ Андрије СРЕЋКО, пекар, рођен 1905. у Сјеници, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрељали га Немци 22. децембра 1941.

КОСТИЋ Василија РАТОМИР-ЛАЛЕ КОЛАР, колар, рођен 1912. у Чачку; члан КПЈ; борац Чачанског НОП одреда; у октобру 1941. заменик командира партизанске милиције у Чачку; ухапсили га љотићевци и предали Немцима, који су га стрељали 3. јануара 1942.

МАРИНОВИЋ Драгише ЉУБИША-ЦОКА, кројач, рођен 1922. у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрељали га Немци 22. децембра 1941.

МАРКОВИЋ НИКОЛА, молер, рођен 1912; стрељали га Немци у децембру 1941.

МАЋИЋ ТРИФУН, столар, рођен 1912. у Папратишту, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

МЕЈОВИЋ Алије ПЕТАР-МЕЈО, машинбравар, рођен 1920. у Чачку; борац Градске милиције у Чачку; заробили га четници и предали Немцима, којис у га стрељали 8. децембра 1941.

МИЛОВАНОВИЋ Милете ЋОРЂЕ-ЋОКО, новинар, дипломирани правник, рођен 1908. у Чачку; члан КПЈ; организатор устанка у чачанском крају; први командант партизанске артиљерије на опседнутом Краљеву 1941; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

МИЛОВАНОВИЋ Миладина МИЛОВАН, металостругар, рођен 1912, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали децембра 1941.

НАУМОВИЋ Милана ЉУБИША, радник, рођен 1911. у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрљали га Немци 15. децембра 1941.

НИКОЛИЋ Косте СРЕДОЈЕ, кројач, рођен 1910. у Трбушанима, живео у Чачку; борац Љубићког батаљона и градске партизанске милиције; стрељали га Немци 22. децембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Николе ДУШАН, ливац, рођен 1908. у Ливну, живео у Чачку; борац Чачанског одреда; заробљен у Марковици и отеран у Чачак; стрељан у Мишовића гају у Кулиновцима 5. децембра 1941.

ПЕТРОВИЋ Самила МИЛОМР-МИЛЕ КЕНГУР, обућар, рођен 1908. у Балуги (трнавској), живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; ухватили га љотићевци и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

ПОПАДИЋ Стевана МИЛЕНКО, столар, рођен 1909. у месту Грк код Сремске Митровице, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; заробили га четници у Лиси и предали Немцима, који су га стрељали 7. децембра.

ПРОДАНОВИЋ Љубомира РАДОМИР-РАДЕ, обућар, рођен 1909. у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; ухватили га четници и предали Немцима који су га стрељали 8. децембра 1941.

РАДОЊИЋ Велимира СЛАВОМИР, машинбравар, рођен 1914. у Гучи, живео у Чачку; у октобру и новембру 1941. шеф партизанске радионице у Војнотехничком заводу у Чачку; заробили га четници и предали Немцима, који су га стрељали у Мишовића гају у Кулиновцима 4. децембра 1941.

РАКОЧЕВИЋ МИРОСЛАВ-МИРО, службеник на железници, рођен 1909. у Манојловцу, живео у Чачку; члан КПЈ, позадински радник; стрељали га Немци 20. јануара 1942.

РУБИНШТАЈН Хуга БЕЛА, књиговођа, рођена 1900. у Вишеграду, живела у Чачку; као Јеврејку ухапсили је Немци и стрељали 9. децембра 1941.

СЛАВКОВИЋ СЛАВОЉУБ, механичар, рођен 1915, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрељали га Немци у Мишовића гају у Кулиновцима 5. децембра 1941.

СПАСИЋ Петра БОЖИДАР-БОКА, свршени матурант, рођен 1922. у Ћуприји, живео у Чачку; члан КПЈ; припадник градске партизанске милиције у Чачку; ухватили га четници и предали Немцима, који су га стрељали 8. децембра 1941.

СТАНКОВИЋ Божидара ДУШАН, зидар, рођен 1909. у Придворици, живео у Чачку; борац Драгачевског батаљона; ухватили га љотићевци и предали Немцима, који су га стрељали 20. децембра 1941.

СУНАРИЋ Антонија НЕДЕЉКО, кројач, рођен 1912. у Валуеву, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; стрељали га Немци 18. децембра 1941.

ТОКОВИЋ Миладина МИЈОВАН, електротехничар, рођен 1918. у Пожеги (ужичкој), живео у Чачку; сарадник НОП-а; политички комесар Фабрике хартије у Чачку; стрељали га Немци у децембру 1941.

ЋЕРАМИЈАЦ ВЕРА, радница, рођена у Чачку; радила у Чачанској болници; стрељали је Немци у Чачку 6. децембра 1941.

ЋУРЧИЋ Антонија РАДОМИР, лимар, рођен 1919. у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; ухватили га љотићевци у Јанчићима и предали Немцима, који су га стрељали 22. децембра 1941.

ШЕКЕЉИЋ Драгоја ДРАГИША, кафеџија, рођен 1913. у Брезови, живео у Чачку; борац Чачанског НОП одреда; заробили га четници у Драгачеву и предали Немцима; који су га стрељали 8. децембра 1941

Стрељани који нису рођени на чачанском подручју

АВРАМОВИЋ МИРОСЛАВ, келнер, Жича, Краљево.

БЛАГОЈЕВИЋ ДРАГУТИН, железничар из Врбице код Обреновца.

БРКЉАЧ ДАНЕ, радник из Лике.

ВУКАШИНОВИЋ ДОБРОСАВ, рудар из Гладице код Ивањице.

ДАМЈАНОВИЋ БРАНКО, бравар из Косовске Митровице.

ДАМЈАНОВИЋ ПЕТАР, земљорадник из села Жилигово код Пећи.

ЂУРИЋ УРОШ, радник из Лике.

ЂУРОВИЋ МИЉУША, тежакиња из Косовске Митровице.

ЈОВАНОВИЋ ЖИВОЈИН, ђак из Краљева.

ЛАБУС МИЉЕ, радник из Лике.
КУЧЕВИЋ ДРАГОМИР, земљорадник из Тимшеља код Новог Пазара.
МАТОВИЋ СЛОБОДАН, земљорадник из Рикова код Новог Пазара.
МИЛОВАНОВИЋ МИОДРАГ, бравар из Бузољине код Брусса.
ПАВИЋ ЂОКО, механичар из Вуковара.
РАДОВИЋ ДРАГОМИР, граничар-поднаредник из Новог Пазара.
РАДОШЕВИЋ ВЈАДИСАВ, земљорадник из Трнаве код Новог Пазара.
РОКВИЋ ТОДОР, рудар из Босанске Градишке.
РУДЊАНИН ЖИВОРАД, земљорадник из села Ковача код Краљева.
СТИЧЕВИЋ СРЂАН, лаборант из Мостара.
ЧАРКУНОВИЋ ДРАГУТИН, земљорадник из Конарева код Краљева.

Стрељани за које се знају само име и презиме:

АНЂЕЛИЋ МИРОСЛАВ, Чачак.
АРАНЂЕЛОВИЋ БРАТИСЛАВ, Белошевац.
БАЧАНИН МИЛОРАД, Бистрица.
ВУКЧЕВИЋ СПАСОЈЕ, Цетиње.
ГАЈОВИЋ МИЛОРАД, Церје.
ДУБАВАЦ МИОДРАГ, Раковац.
МАРИНКОВИЋ ВИТОМИР (остали подаци непознати).
МИЛОВИЋ ГРАДИМИР, Раваница.
ЖИВКОВИЋ МИЛИСАВ, Лесковац.
МАРИНКОВИЋ ВУЧЕТА (остали подаци непознати).
МИЛОЈЕВИЋ МИХАИЛО (остали подаци непознати).
МЛАДЕНОВИЋ ЉУБИВОЈЕ (остали подаци непознати).
НОВАКОВИЋ ДИКАН, Ужице.
СТЕВАНОВИЋ МЈАДЕН, Деонице код Крагујевца.
СТОЈИЋ МАРКО, Крагујевац.

Магарић Мирослав Јан. 25 лаг.	Рајица Јанко 25 крст
Миросавчић Дривожа крст	+ Мучал Јовановић +
Василије Високић 10 "	Јанковић Мирослав 25 лаг
+ Динковић Јовановић + Јожевић	Јовановић Мирослав 25 лаг
Ђаковић Милош крст	Ђоковић Мирослав 25 "
+ Ђековић Мирослав из Аџић лаг	Мирослав Јанко 25 лаг
Јанковић Јовановић из Аџић 25 крст	Ђоковић Јанковић 30 лаг. В
Јовановић Јовановић из Аџић 25 "	
Анђелић Мирослав 25 крст	Јожевић Јанковић мр.
Ђаковић Јовановић 30 крст	+ Јанковић Јанковић утисак +
Њековић Јовановић лаг. крст	+ Јанковић Јанковић Јожевић
Ђоковић Јовановић 30 лаг	+ Јанковић Јанковић Јанковић
Јанковић Јовановић крст	мр. Миросавчић Јанковић Јанковић
Мирослав Јанковић лаг. 30 лаг	+ Мирослав Јанковић Јанковић +
+ Јанковић Јанковић лаг. +	+ Мирослав Јанковић Јанковић - 10 "
Магарић Јанковић 30 крст	Јанковић Јанковић крст
Ђаковић Јанковић лаг. крст	лаг В. Мирослав Јанковић из Јанковић
Јанковић Јанковић 30 лаг	+ Јанковић Јанковић Јанковић
Јанковић Јанковић крст	+ Јанковић Јанковић Јанковић
+ Јанковић Јанковић крст +	Јанковић Јанковић - 10 лаг. В
10-11-	+ Јанковић Јанковић Јанковић +
+ Јанковић Јанковић +	+ Јанковић Јанковић Јанковић +
+ Јанковић Јанковић +	+ Јанковић Јанковић Јанковић +
Јанковић Јанковић лаг.	В. Јанковић Јанковић Јанковић
+ Јанковић Јанковић +	крст. Јанковић Јанковић Јанковић
Јанковић Јанковић крст	10. Јанковић Јанковић Јанковић
Јанковић Јанковић 10 "	В. Јанковић Јанковић Јанковић
Јанковић Јанковић 10 лаг	В. Јанковић Јанковић Јанковић
Јанковић Јанковић крст	В. Јанковић Јанковић Јанковић
+ Јанковић Јанковић +	В. Јанковић Јанковић Јанковић
+ Јанковић Јанковић +	В. Јанковић Јанковић Јанковић
Јанковић Јанковић 20 лаг	+ Јанковић Јанковић Јанковић

Списак стрељаних у Војнотехничком заводу у Чачку (обележено крстићем)

ДОСТОЈАНСТВЕНО УМИРАЊЕ

У логору ВојнотехничкоГ завода у Чачку борце су дочекивали највећи злочинци, које су предводили: Милан Звер - секирицом је убијао и касатио људе и кољаи Милисав Радовић, чије су руке до лакаШа биле кржаве. Већину бораца четници су у хладним децембарским данима овде доводили Голе и босе, испребијане и искрављене. Овде је то насиље настављено. У тим околностима већина бораца се достојанствено и јуначки држала подносећи сва мучења, не клонећи духом па и онда када су извођени на стрељања. О томе постоје многи сведочења преживелих бораца. ЛоГораи Душан Азањац, књижевник, који је имао среће да не буде стрељан, већ упућен у логор на Бањицу, о држању оних који су одвођени на стрељање писао је:

„Свануло је. Пришли смо решетци. ДруГови из лоГора „Б" и „Ц" протурали су кроз њу прсте и руковали се. Тек што сам се прислонио уз жицу, на њу се са друГе сШране наслонио и Борђе. Гледали смо се неколико тренутака без речи. ЊеГово лице, чију сам сваку црту и бору желео заувек да упамтим, изражавало је крајњу одлучност.

- Ако останеш жив, поздрави све друГове - рекао ми је скоро званичним тоном.

- Хоћу, Борђе!

- Ине узбуђуј се узалуд.

- Опрости, не знам шта ми је - одГоворио сам, а очи су ми биле опет пуне суза.

Стајали смо тако још неко време, лупкали нервозно прстима по решетци и нисмо знали о чему да причамо. После су упали недићевци, приметивши да разГоварамо, и раставили нас. Ту су и четници. УГледавши их, друГови су поново зашкрГутали зубима, стезали песнице у немоћном бесу и до бола, Гризли зубима своје усне.

- Платићете! Кад тад, то им не Гине! - умиривао је сам себе један мени непознат друГ.

А онда је почело оно о чему сам до тада само слушао. Ходници су се пунили Немцима, недићевцима и четницима. Из нашеГ лоГора су тројицу извукли и одвели некуд. Милан Ваљевац, који се од своје оштре секирице, за нас заденуте, није раздвајао, вратио се после пола сата без њих, раскорачио се пред жицом и

у тој тријумфалној пози почео да прети, ударајући рукама по ками и секирици:

- Кога мени на душу предају, тај боље да се мајци ни родио није.

Заиста нисмо имали разлога да му не верујемо.

Ближио се час стрељања наших другова. То је требало да буде као и обично у десет сати пре подне. Они су били тужни, скоро унезверени, збијајући се један уз другоГ, пред џелатима који су прилазећи већ пунили пушке, као беспомоћне овце које пред чопором Гладних вукова чекају да дођу на ред. Разумљиво је било мењање њиховог расположења. Синоћ се сигурно чинило да час њихове смрти није тако близу, а сада је све, ево, баи ту. Али, опет су запевали, а подофицир кључар је, видећи их опет веселе, брзо некуд отрчао. Вратио се после неколико минута са два официра у пратњи староГ тумача Миливојевића, који се, саслушавши речи оних којима је служио, Гласно обратио друговима из лоГора „Ц“:

- Господин мајор каже да сте у заблуди. Ово је лоГор „Ц“. Ви сте осуђени на смрт и данас ћете бити стрељани...

Даље речи тумача поново је заГлушила песма и узвици заГрљених другова:

- Знамо!

- Живела слобода!

- Песма, другови, песма! Нек се зна како партизани умру-

Немци су беснели, хвањали се рукама за кубуре ишишоља, насртали са недићевцима и четницима на жице и тресли их рукама, а они, наши другови, упркос свему томе Громко су певали:

„Партизан сам, тим се дичим,
то не може бити свак,
умријети за слободу,
може само див јунак“!

Колико се светлих ликова налазило у тој жици! Ено тамо је Ђорђе, до радника које сам још пре рата познавао као револуционарне борце, затим тамо, до саме жице, стајао је мени однекуд познати насмејани митраљезац неке љубићке чете.

Један од немачких официра је лаГаним кораком, као хипнотисан, пришао жици лоГора „Ц“ и дуГо прелетао закрвављеним очима преко лица наших другова. Затим је нешто рекао. Познавао сам Га. То је био председник ПрекоГ суда.

- Господин мајор каже да је рат на Истоку победоносно завршен. Црвена армија је разбијена и уништена, немачке трупе већ продиру у предграђе Москве и Лењинграда!

- Лаже! Доле фашизам! Живели наши партизани!

- Живели савезници!

- Живела херојска Комунистичка партија ЈуГославије!

- Живела-а-а!

Од ТОГ тренутка метеж је у ходнику пред лоГором „Ц“ добио изГлед безГлаве трке Немаца, недићеваца и четника. Мајор је, избезумљен од љутине, издавао Гласно наређења, а нама је, мада их нисмо у потпуности разумевали, било јасно о чему се радило.

- Одмах ће их стрељати! Неће ни чекати десет сати! - шапутао је.

Сео сам у уГао лоГора, наслонио Главу на колена и дубоко се замислио. Затим сам одмах устао и покушао да разГоварам са Борћем. Није било моГуће. Већ су их изводили. Кроз шпалир немачких војника и недићеваца ређали су их два по два и међусобно жицом за руке повезивали. Били су сасвим мирни, а неки су и пушили.

Наши друГови су давали изГлед људи, који се спремају на неки сасвим обичан пут. Смирили су се, а Немци нису више на њих викали. У тишини су се чули само ужурбани кораци, шкљоцање пушчаних затварача и последње поруке, нама упућене:

- Поздравите ми све код куће! Реците да не плачу, не треба то...

- Кажу јој, Миловане, молим те, да ми добро децу чува...

Осећао сам како ме на моменте хвата несвестица. Мозак ме је, како ми се чинило, болео, а прсти на рукама су се у грчу стезали. Једва сам стајао на ноГама. Тада сам се трГао.

- Здраво друГови!

- Не поклекните! Будите чврсти, победа је наша!

- Причајте како смо умирали!

ЗаШим је у кратко насталој тишини, док су их везивали, одјекнула њихова последња, најГромкија песма:

„Црвен је исток и запад,

црвен је север и јуГ,

кораци тутње у напад

- напред, уз друГа је друГ“!

У НАТО бомбардовању 1999. године срушени су објекти „Цера у којима је у децембру 1941. и јануару 1942. био логор

Немци су поново заурлали, ударци кундака су падали по телима наших другова, али песма је од свега била јача:

*„Напред све ближе и ближе,
Корака чује се бат,
Глас милиона се диже,*

Доле фашизам и рат!”

Само што нису пошли. Одред војника за извршење смртне казне је ту. После кратке паузе, из жицом увезаног строја одјекнули су даљи стихови започете песме:

*„Црвен је исток и запад
црвен је сав хоризонт,
кораца тутње у напад
- живео Народни фронт!...”*

Однекуд из дна ходника истрчао је Милисав кочијаши: Дах-ћући, засуканих рукава и разбарушене косе са великом камом о појасу и корбачем у сари десне чизме заденутим, он је застао пред спроводом.

- Вичите доле Тито! Вичите доле партизани! Чујете ли?
- дерао се Милисав на другове у строју да се све орило, али они су, машући нам рукама при поласку, не обраћајући пажњу на њега, последњи пут запевали:

„Доста је црних кошуља,
нек падне кукасти крст,
лаже фашистичка хуља,
нек нам је корак чврст”.

За њима је, шепалући, трчао Милисав, ударао их немилосрдно корбачем по Глави, лицу и целом телу и кричао:

- Кажите, ко вам је тај Тито? Вичите доле! Хеј, побратиме, додајдер ми ту иоку, морам са њима, да их отпратим до вечне куће и да им покажем каму Милисава Радовића, антикомунисте од рођења.

А кораци наших другова постепено су се губили са њиховом песмом. Настао је мукли тајац. Није се ни најмањи шум могао чути, сви смо ћутали, чак су и стражари као мраморни кипови застали на својим местима. Минути су споро пролазили. У највећој тишини, очекивали смо напрегнуто одјеке плуна - који су требали да објаве погибију наших другова. Радовали смо се неосновано све већој паузи, као да је то наговештавало неочекивано одвођење осуђеника. А када су прве пушке запуцале, брзо и јетко, загледали смо се, бледи и без речи, скидајући капе с Главе:

- Слава им! - прошапутао је неко муклим Гласом.

- Слава им! - забрүјало је сасвим тихо у нашем лоГору.

Окренуо сам се зиду и остао дуго у њега загледан, осећајући топле сузе на свом укоченом лицу.

Не, све то није било ништа друго него најГрубља стварност, велика истина о онима који нису више били физички живи, али чији ће високи морал и свест, патриотизам и приврженост својој Домовини, служити за пример будућим покољењима. Држање тих људи, који су здружени својом великом и непобедивом револуционарном народнослободилачком идејом, с песмом на уснама, војничким кораком отишли у смрт, била је највеличанственија химна животу слободи, била је она последња залога с њихове стране онима који су иза њих остајали, да ће та идеја - управо овим жртвама - победити и тријумфовати над пораженим непријатељима.

То је био њихов последњи борбени поздрав нама живима...

*

Очевици су Говорили и писали о држању бораца осуђених на смрт. Пред стрељање су клицали Партији и слободи: Говорили су непријатељима, да, ако убијају њих, неће убити слободу: певали су борбене партизанске песме. Када су, на пример, приведени на стрељање стари ратник - носилац Карађорђевог звезде Радосав Топаловић из Прелине, Момчило Радосављевић, командант Чачанског партизанског одреда, Савко Јовашевић, Божић Спасић и Средоје Ковачевић, зачула се пркосна песма, која је уливала наду свим заточеницима у скору и сигурну победу партизанске војске.

О страхотама које су немачки окупатори и њихови помагачи причинили нашем народу, написано је доста. Никако онолико колико су својом свирепости заслужили.

На пример, Славко Јевтовић из Доње Горевнице, Говори да је био на Преком суду у Војнотехничком заводу у Чачку 1941. Године. Осуђен је да иде у концентрациони логор, а не на смрт. Био је одређен да са својим друговима копа раке и да после стрељања закопава своје пострелане другове:

„Немци са, пушкомитраљезима упереним у нас, смејали су се од срца ако неко од нас посрне и падне од ударца кундаком у леђа. Највећи смех код тих швапских Гадова у плавом изазвао је, ако неко од нас који затрпавамо земљом наше стрелане другове, склизне и падне међу мртве. Док се овај јунак кобела да изађе, међу њима се орио Гласан смех. (Дошло се то мом другу Петру).

После тако ревносно обављеног посла и смеха који им је изгледа отварао апетит, задовољно су одлазили на ручак певачући, пошто су ревносно извршили свој крвави задатак. Да ли се нешто тако може ипак заборавити?

„Закопавао сам моје стрелане другове у ВТЗ... Док сам то чинио, очекивао сам сваког тренутка да ће Немци из својих пушчаних цеви уперених на нас сручити свој смртоносни рафал. Тај тешки осећај теško је и немогуће рећи, нити описати". Тако Говори Јелић и после скоро педесет година од тих крвавих догађаја.

Био сам на Преком суду у бившем ВТЗ у Чачку. Када сам тамо ушао, за столом су поред Шваба биле и познате немачке слуге: поп Булић, Власто Ивановић, Војин Ратковић, Милош Ан-

Шонијевић и још неки које нисам познавао. Осуђен сам, али не на смрШ, него на батињање. ПошШо сам испребијан, чеШвороношке сам одбуљао од баШинарнице и некако доспео до куће. ДуГо ме је лечила моја мајка Душанка и превијала црни лук на моје модро Шело".

„Језа ме је хватала и данас када се сеШим са каквом мржњом су се Немци и њихови помаГачи били окомили на нас младе. ОсеШио сам добро Шо све на мојој кожи", Говори ДраГослав Ђокић из Чачка.

„Био сам затворен у лоГор „Б", док су они који су били заШворени у лоГор „Ц" одвођени на сШрељање. И дан и ноћ итекШали су немачки миШпраљези, Шу одмах иза зГраде у ВТЗ Где смо били заШоврени.

На спраШу изнад нас можда је био смештен неки немачки иШШаб. Из ШОГ иШШаба чула се Гласна мелодија немачких маршева.

Борци који су одвођени на сШрељање, Гласно су певали и узвикивали пароле: „Живела КПЈ", „Живела НОБ", „Живео СССР", „Живео СШаљин", иШд. Међу њима се видела снажна фиГура Момчила Радосављевића, команданта Одредa „Др ДраГиша Мишовић". Јуначки се држао и бодрио нас који нисмо били осуђени на смрт. Поклоници наших друГова били су помешани са веселим звуцима немачке музике. Мислим да не постоји човек који то све може испричати, нити пера које може описати.

Занемим и данас од узбуђења, када бих хтео нешто да кажем о свим страхотама које сам доживео", каже Здравко Лазаревић из Чачка. На стрелишту у ВТЗ стрељан је велики број оних који уопште нису долазили пред Преки суд попа Булића. „Налазио сам се затворен у фабричку халу и бодљикаве жице у тој хали. МоГао сам да видим колоне заробљених партизана, који су пролазили на Губилиште које се налазило иза зГраде у којој смо ми били. Чини ми се да су хиљаде друГова стрељани, јер су митраљези итектали без прекида".

Забележен је већи број порука које су осуђени на смрт писали својим родбинама. На пример, Миладин Бошковић из Јежевице у својој поруци каже: „Наталија, води рачуна о деци и кући, немој да се свете душмани, аманет и Наталији и деци да не буду лопови, да не лажу, не пљачкају, да воде рачуна с ким се пријатеље, да буду добри радници. Немој да се плашите нисам вам оставио рђава дела".

Спасо Јауковић, један од заточеника ВојнотехничкоГ завода у Чачку 1941. Године, пише:

„УЧачку, Гестапо и полицијски апарат злогласног комесара Милана Аћимовића (предратни шеф полиције), јурили су да похватају истакнуте борце и симпатизере демократије и слободе“.³⁵

Остала су многи оваква сведочења о одважности и јуначком држању бораца. многи ти људи, који су тек стигли до пунолетства одлазили су на Губилишта уздигнутоГ чела, пркосећи смрти и својим мучитељима. Преко познаника у одељењу бораца који су одређени на протеривање у лоГор на Бањици, слали су поруку својим породицама. Биле су то поруке, у највећем случају да не плаче, већ убеђења да живот дају зато што нису хтели трпети ропство и борили су се за бољи живот од онога који су до тада имали. У порукама било је и молби да њихова родбина настави борбу коју су они водили. Пркосом пред џелатима клицали су слободи и осуђивали издајнике своГа рода. Одлазили су у смрт заједно отац и син, брат са братом, друГ са друГом, са осмехом на уснама. Можда им је та заједничка смрт била лакша, неГо онима који су посматрали њихово одвођење на Гублиште и који су очекивали исту судбину.

Браћа Мирковић, Мирко (20) и Миљко (18), били су сужњи у овом мучилишту. Мирка је Преки суд осудио на смрт, а Миљка упутио у лоГор на Бањицу, уз предходно батињање. После изрицања пресуде, нашли су се у посебним одељењима, преГрађеним жицом. Кроз жицу су имали мало времена за разговор о својим судбинама. Остали су као мали без оца, па су живели у кућној заједници са братом, три сестре и мајком. Живели су у сиромаштву, као већина тадашње Градске сиротиње. Њиховим хапшењем породица је остала по друГи пут без хранитеља. Није се много чекало, по изрицању пресуде Мирка су повели са Групом осуђеника на стрељање. Брат Миљко је посматрао тај приказ. Мирко је, пре неГо што су му џелати жицом везали руке, успео да скине свој капут и да преко жице пребаци брату Миљку, са поруком да Га тај капут макар привремено заштити од хладноће тих децембарских дана, а капут њему више није потребан. Само неколико минута касније Миљко је слушао митраљеску паљбу, на неколико десетина метара од лоГора, Где је живот оставио брат Мирко са Групом друГова.³⁶